TARİH Konuşuyor

CİLT: 8
SAYI: 50
MART 1968
125 KURUŞ

FRANŞE DESPEREY ve MÜTAREKENİN PERDE ARKASI

1968 YILINDA

17 Milyon
Milyon
Milyon
Milyon
Milyon
Milyon
Milyon
Milyon
Milyon
Milyon
Milyon
Milyon
Milyon
Milyon
Milyon
Milyon

T.C. ZİRAAT BANKASI

Tarih — 338

(Basın: 10183)

EN VERİMLİ KUYU

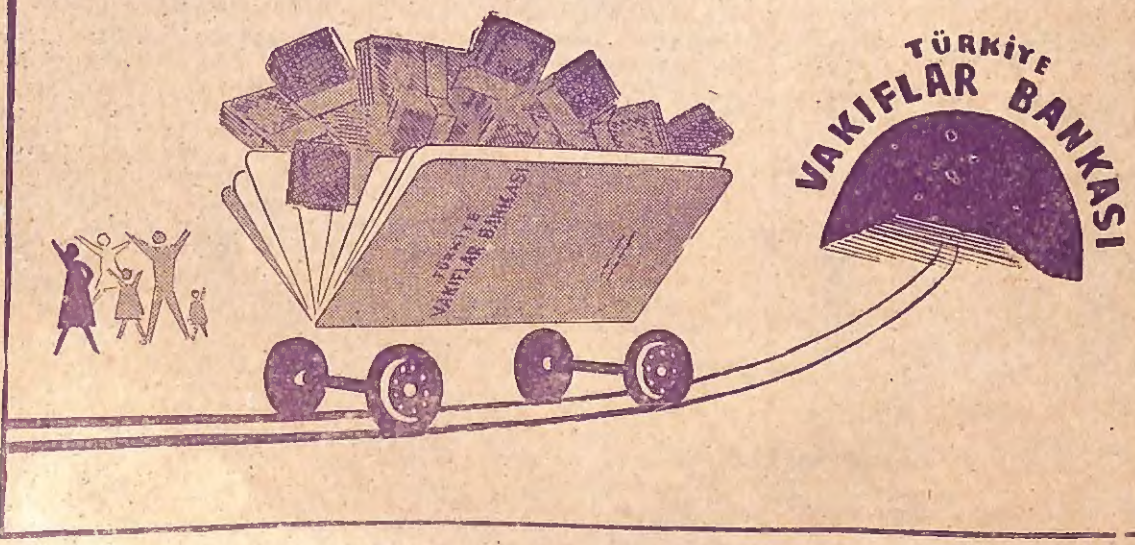

Tarih — 339

(Basın : 11490 — A — 20291)

TARİH Konuşuyor

AYLIK TARİH Mecmuası

CİLT : 8 SAYI : 50 MART 1968 FİATI : 125 KRŞ.

Sahibi, Yazılışleri Müdürü
MUSTAFA UNAN

●

İdare yeri :
Nuruosmaniye Cad. No. 78-A Tarih Yayınları
Telefon : 22 78 10

●

Murabere ve para gönderme adresi
Posta Kutusu 67
İSTANBUL

●

ABONE ŞARTLARI
Yıllık 12 lira. Dış Ülkelere iki mislidir.

●

Bu sayı, İstanbul'da Halk Basımevinde dizilip basılmıştır.

●

Klişeler Akın Klişe Atelyesinde yapılmış, kapak Karadeniz Matbaasında basılmıştır.

●

Aboneler için her yıl maliyetine, pantazot cild kapakları verilmektedir.

Mütevellîlik!

Mithat Paşa niçin HALKIN KALBİNDEDİR : O'nun 1876 Anayasasına girmemiş metnini bugün bile okurken irkilirsiniz : Halka gönülden inanıyorsanız muhabbetle, halkın hâlâ mütevellisi olmak gizli illetinden iseniz hiddetle...

Mustafa Kemal, neden 23 Nisan 1920 de milletinin kaderini eline alan cesur insanlara TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ demişti? BÜYÜKLÜK neresinde idi? Yurdun yarıdan çoğu işgal altında, devlet mağlûp, ordu silâhsız, millet yorgun ve ümitsiz, hazine bomboş, galib bir dünya düşman!... Nerede idi bu meşruiyeti bile tanınmamış Meclis'in BÜYÜK'lüğü?..

Evet!... B Ü Y Ü K ' tü : Çünkü varlığını HALK'dan alıyordu: İvezsiz, menfeatsiz, katıksız, tertipsiz olarak halkdan alıyordu... 23 Nisan 1920 de BÜYÜK MİLLET MECLİSİ âzası olabilmek çeşidli çıkarlar mutluluğu olmadan çok, halka inanmanın ve onun kaderine lâyık olabilmenin cesareti idi.

Mustafa Kemal, 1921 Teşkilât-ı Esasiye'sinde olduğu gibi, 1924 Anayasa'sında da MUCİZE'ye sımsıkı bağlı kalmak istedi : HUKUK ULEMASI'nın bütün çelmelerine, zaferin neticelerini hizipleştirmek ve tarihî vesayet müesseselerini adlarına tescil ettirmek gizli derdindeki POLİTİKANIN YENİ MÜTEVELLERİ'ne rağmen!.. Daha sonra Adliye Vekili yapacağı Mahmut Esat Bozkurt'a şöyle der :

"— Teşkilât-ı Esasiyenin esas hedefi, halkı, idareye hâkim temel ve tecezzi kabul etmez kudret olarak tecelli ettirmesidir. Bu hakikatin şartı yoktur!"

Mustafa Kemal'in 1924 de HAKİMİYET-İ MİLLİYE anlayışı, Parlamanter sistemde şöylece ifadelenir: 1) Tek dereceli seçim, 2) Ekseriyet sistemi, 3) İkili Meclis.

Ülküsüne ne ölçüde erişebilmiş olduğu ayrı dâvâdır : Amma, ne yaptı ise HALKIN İÇİNDE ve HALKLA BERABER yaptı : "KUVVET BİRDİR ve O MİLLETİNDİR!..." siyasî vasiyeti, 1 Kasım 1937 de Türkiye Büyük Millet Meclisini S O N açış konuşmasında S O N temel sözüdür : Zabıtlar ortada... Korkmıyan ve ard düşüncesi olmıyan okusun!

★ ★ ★

1968 Türkiyesinde SEÇİM SİSTEMİ adı altındaki çekişmelerin böylesine bir PERDE ARKASI vardır : Oligarşi, halk iradesine karşı "Mütevellilik İmtiyazı"nı savunuyor : 1961 Anayasası'nda maddeleşen bazı kuruluşların DENGElik iddiası ile yetinmiyen endişe çâre aramaktadır. 1968 - 1876 = 92 yıl, ve **ÜÇ SİSTEM : İmparatorluk, Meşrutiyet, Cumhuriyet !**

Bir kudsî hadis şöyle der : Hak, Halkın içinde, Bâtıl Halkın uzağındadır !

Gerçekte ise çekişme, bu ebedî hakikatın artık bu ülkede de geri dönülmez yol olduğunu hâlâ kabullenmiyen mütevellilik şifasızlığı ile halkın haysiyeti arasındadır. — Kutay.

TARİH Konuşuyor, aşağıdaki sahifelerinde yakın mazinin ibretli bir meçhulünü açıklıyor : Hadise, her devirde ve hatta her ülkede tekrarlanabilir. Biz, çeşidli hırsları üzerimizde toplama kaderini, tarih ve coğrafyamızın nâsibi olarak omuzlarımızda taşımıya mahkûm milletiz. Bunu bilelim ve aynı gaye ile beraber kan dökmüş DOSTLARın, kabaran hırslar üzerinde ihanete varan karşı yolları deniyebileceklerini de unutmıyalım.

Dünya dönüyor, amma milletlerin zaafları da, meziyetleri de olduğu yerde duruyor!..

İngiltere ve Yunanistan'a Trakyada mukavemet için

FRANŞE DESPEREY'in CAFER TAYYAR Paşaya GİZLİ YARDIM TEKLİFİ

Yazan : Cemal KUTAY

Mütarekenin karanlık ve elemli günlerinde, Türk ve Müslüman İstanbul halkının hafızasında acı izler bırakmış bir Fransız Mareşal'i vardır: Franşe Desperey!.. Macar katarası kadar hantal beyaz atı üzerinde, şişmana yakın sarkık vucüdunu sahte Napolyon guruyla Beyoğlu sokaklarından geçirten bu galiblerin temsilcisi, kısa zamanda hakikati görmüş, belki rütbesinin ve aklının telkini, belki şöhret hırsının havası içinde **gizli bir iş** yapmıya da kalkışmıştı: Bu, sadece kendisinin şahsî karakterine değil, MÜTTEFİK dediğimiz Batı Emperyalizminin çıkarları için birbirlerine nasıl tehlikeli oyunlar oynıyabileceklerinin de ibretli isbatı idi. Donkişot'u kıskandıracak sahtekârlıkla Beyoğlunun, o zamanki **Cadde-i Kebîr**, bugünkü adıyla **İstiklâl Caddesi**'nden geçerek Fransız Sefaretine yerleşen Marsilyalı Mareşal, 16 Mart 1920 de ma-

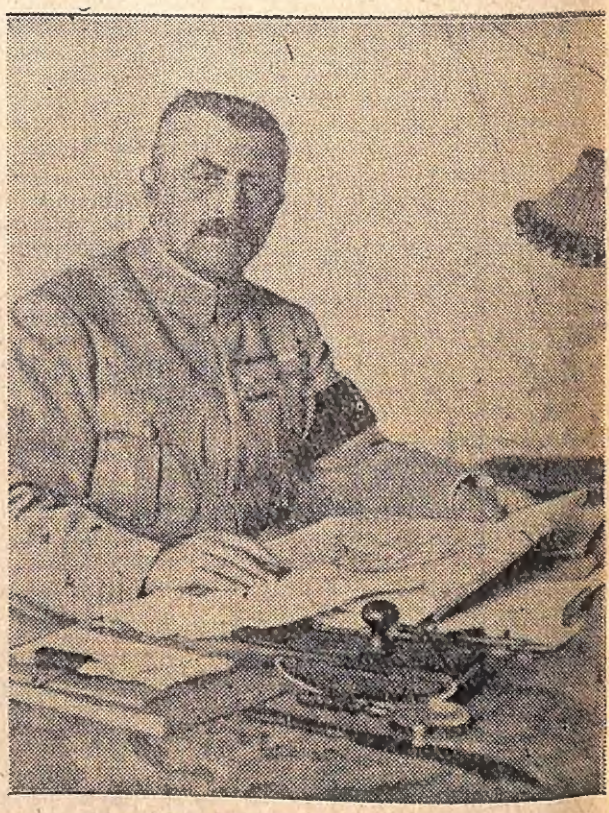

Süleyman Nazif'e o unutulmaz KARA BİR GÜN yazısını yazdırarak büyük vatanseveri Malta'ya sürdürten Fransız Generali Franşe Desperey (Franchet d'Espérey)... **Trakya'daki Türk mukavemetine, Karaağaç'taki Fransız malzemelerinden faydalanma imkânını tâviz olarak verdi ve İngiliz üstünlüğüne karşı Fransız hoşnutsuzluğunu vakitsiz ortaya koyunca, HADİSE ÇIKMAMASI ve özlediği Mareşallik asâsını alabilmesi için memleketine çağrıldı, iki MÜTTEFİK (!) de hadisenin üzerine perde çektiler!**

sum Mehmetçik kanları üzerinden geçerek Türk pâyitahtını ele geçirmiş, İngiliz müttefiklerine de gizli bir oyun oynamak istemişti. Bu düşünce, ne İLK idi, ne de SON!.. Beraber ve bir-

likte sanılan bu hâkim kuvvetlerin kendi menfaatleri için birbirlerini nasıl çelmeledikleri, tarihimizin çeşidli safhalarında ibret hadisesi halinde uyuyordu. Fakat Franşe Desperey'inki bizim için olmuş olanlardan bambaşka idi; çünkü tasfiyesi için galiblerin el birliği ile çalıştıkları sanılan TÜRK MUKAVETİne maddî imkân sağlamayı vaadediyor, ümid veriyordu : Hem de en nâzik ve çetin şartlar içindeki vatan köşesinde : TRAKYA'da!..

TARİH KONUŞUYOR, elinizdeki sayısında, bugüne kadar açıklanmamış ibretli hadiseyi, İstanbul'un işgalinde merkezi Edirne'de olan, bölge olarak İstanbulu da içine alan Birinci Kolordumuzun kumandanı rahmetli Cafer Tayyar Paşanın tesbitleriyle açıklıyacak ve bâkir vesikalarını neşredecektir.

ÜÇ İSİM : GALTROP, MİLEN, FRANŞE DESPEREY...

Mondoros mütarekesini İngiliz Amirali Sör Arthur Guhg Galtrop'la imzalamıştık. İngiliz donanması, Akdenizi olduğu gibi Karadenizi de kontrolu altında tutuyordu ve bu donanma General Milen'in idaresinde idi. Kombine hareketle, kara ve deniz kuvvetlerini bir tek kumanda altında toplamakla İngilizler, Hind Müstemleke askerlerine HALİFENİN ŞEHRİNDE vazife vermişler ve böylelikle **Cihâd-ı Mukaddes Fetvası**'na karşı ağır mukabelede bulunmak istemişlerdi. Bu, onların ırklarına mahsus garip ve hatta âdî intikam usulleri arasında sık sık baş vurdukları hakaret sistemiydi.

Franşe Desperey İstanbula, Selânik Cephesi Müttefik Orduları Kumandanı olarak gelmişti. Bulgar mukavemetini kıran bu cephe idi. Yunanistan üzerine yapılan İngiliz tazyiki, Alman İmparatoriçesinin kardeşi Yunan Kralını tahtından uzaklaştırarak bu ülkeyi müttefikler safında harbe sokunca, Türk - Bulgar müşterek cephesi Selânik ihracı ile güç duruma girmiş ve silâhlarını bırakmak için fırsat arıyan Bulgarlar mütareke istemişlerdi: Hadise, Franşe Desperey'i ön plâna getirmiş, Fransa da İngiltereyi Şark'da tek

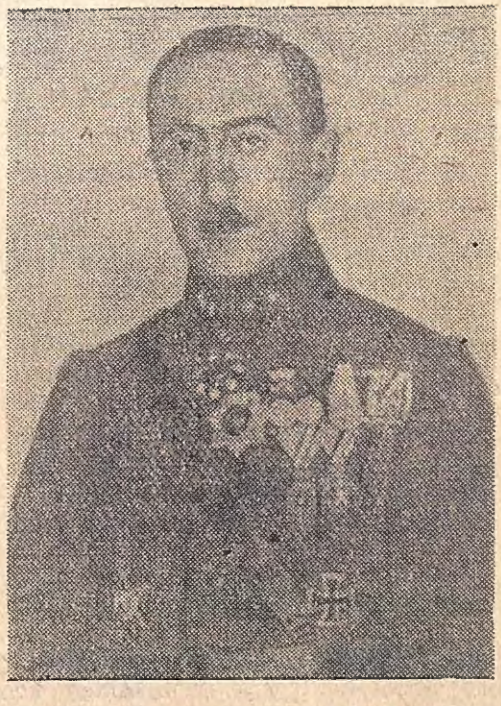

Hadisenin cereyan ettiği günlerde, Birinci Kolorduya bağlı Altmışıncı Tümen Kumandanı olan kaymakam (yarbay) Cemil Bey (daha sonra Tekirdağ milletvekili ve Dahiliye Vekili olan rahmetli Cemil Uybadın).

hâkim vaziyetinde görmek istemediği için generalini tantanalı nümâyişler içinde İstanbul toprağına çıkarmıştı. Bu çıkış'la beraber, gizli - açık selâhiyet kavgası da başlıyordu.

Selânik - Edirne yolu üzerinde daha çok Fransız kuvvetleri olduğu için Franşe Desperey Edirneye kadar gitti. Daha sonra, bilhassa, Kolordu Kumandanı Cafer Tayyar Paşa ile yaptığı görüşmeden sonra gelişen hadiselerden de anlaşılacağı üzere bu seyahatin asıl sebebi, her ân kuvvetlenen Türk müdafaa hazırlıkları üzerinde sarih ve doğru fikir edinmek, ve olayları Fransa'nın menfaatlerine istikametlen dirmekti.

TRAKYA - PAŞAELİ CEMİYETİ VE AÇIK ORDUGÂH

İzmir'in ve onu takiben İstanbul'un işgali, bütün memlekette derin akisler

yapmış ve vatanseverler, ne bahasına olursa olsun yurdun elde kalan son kısımlarını müdafaa için harekete geçmişlerdi. Bu arada, vaziyeti en nâzik, hatta ümidsiz olacak kadar buhranlı bölge TRAKYA idi.

İngilizler, Boğazları elde tutmak ve Rusyadaki Bolşevik ihtilâlinin Boğazlardan taşarak Akdenize yayılmaması için hazırlıklı idiler. Bu bakımdan Trakya'daki duruma büyük ehemmiyet veriyorlardı. General Milen, Cafer Tayyar Paşanın değiştirilmesini istemiş, Erkân-ı Harbiye Reisi Cevad Paşa bu talebi savsaklamış, durumu Cafer Tayyar Paşaya bildirerek hazırlıkların daha ihtiyatlı yürütülmesini tavsiye etmişti. Franşe Desperey, Çatalca yı geçtikten sonra Edirneye kadar olan sahayı adetâ açık ordugâh halinde bulmuştu : Geriliyen kuvvetlerimizin malzemesini hiç bir müdahaleye vakit bırakmadan müdafaası mümkün yerlere yığan Cafer Tayyar Paşa, bölgenin bir başka idareye verilmesine mâni olmak için kurulan Trakya - Paşaeli Cemiyeti ile elele vererek Milis teşkilâtını da geliştiriyordu. Franşe Desperey, Lüleburgaz'da Türk kolordu kumandanını davet ettiği zaman durum buydu.

Cafer Tayyar Paşa ile Fransız Mareşalinin görüşmesi, denilebilir ki, samimî hava içinde geçmişti. Azametli, sahte vekâr, elindeki kırbacını daima çizmesi üzerine vurarak konuşan Fransız kumandanı, hayatı cephelerde savaşlarla pişmiş kendisinden genç, levend yapılı Türk kumandanının sükûnet ve nefsine itimadı önünde önce şaşalamış, ve sorduğu suallere aldığı cevablar, nasıl öğreneceğini düşündüğü durumu, hiç bir tefsire ihtiyaç bırakmadan ortaya dökmüştü: Türkler, vatanlarını müdafaa edeceklerdi.

Hem de ne bahasına olursa olsun!..

CEMİL BEYE GÖRÜŞMİYE VASITA OLAN KÂTİB-İ HUSUSÎ

Franşe Desperey'in İstanbul'a dönüşünden sonra Cafer Tayyar Paşa, fırka kumandanlarını topladı ve onlara durumu anlattı. Bu arada, Altmışıncı Fırka Kumandanı olan Cemil Beye (daha sonra dahiliye vekili olan rahmetli Cemil Uybadın) şu düşüncesini söyledi :

"— Zannediyorum ki kendisi, sizin mıntakaya gelecektir. Temas imkânları arar ve esasını izah ettiğim hava için-

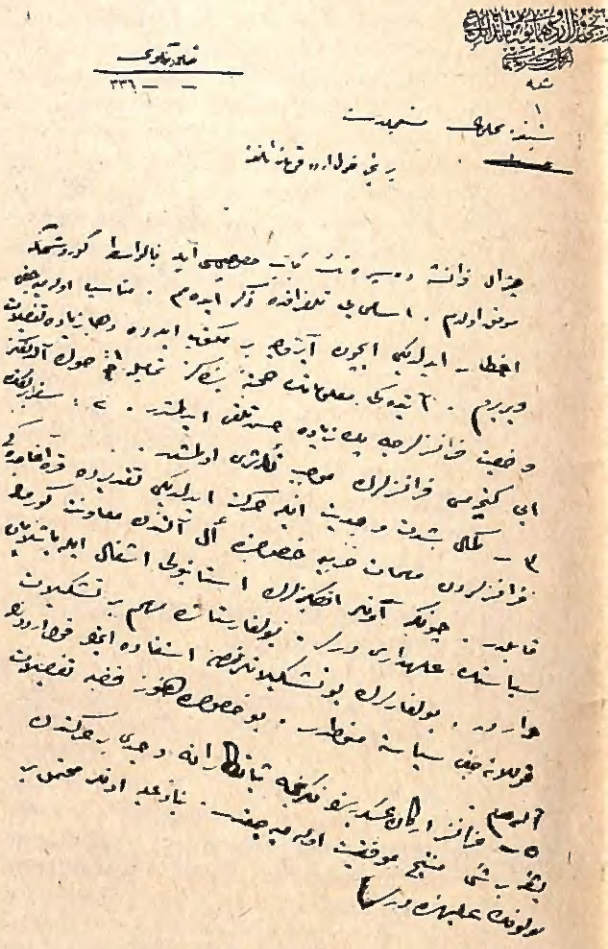

VESİKA **İşte, yakın geçmişin ibretli hadisesinin esas mevzuunu otantik bir belgeye bağlıyarak değerlendiren vesikanın aslının klişesi.**

Metnini sahifelerimizde sunduğumuz bu şifreli telgrafta Altmışıncı Tümen Kumandanı Kaymakam Cemil Bey, Birinci Kolordu Kumandanı Cafer Tayyar Paşa'ya, Trakyada başlıyan Türk mukavemetinin ihtiyacı olan malzemeyi, Fransızların Karaağaçtaki depolarından teminin mümkün olacağını haber veriyor!.. Türk mukavemeti ise, vatanını kurtarma yolunda, Fransanın "müttefiki" İngilizlere ve yardakçısı Yunanlılara karşıdır !

Trakya müdafaasının temel hadiselerinden birisi olan 31 Mart 1920 tarihinde toplanan Lüleburgaz Kongresinde bulunanlardan bir grup. Sağdan birincisi, rahmetli iktisad vekillerinden Şakir Kesebir, yanında Birinci Kolordu Kumandanı rahmetli general Cafer Tayyar Eğilmez.

de kendisiyle dostluk kurabilirseniz çok iyi olur. İntibaım o ki, Fransızlar, İngilizlerin Şark meselesinde tek hâkim vaziyete gelmesini istemiyorlar.. Suriye meselesi meydanda... İstinad edebilecekleri askerî kuvvetleri de bu mıntaka içinde... Burada, bizimle çatışmak işlerine gelmez, hatta İngilizleri hedef tutan hareketimize de el altından müzaheret bile ederler. Bu arada unutulmamalı ki, Bulgarlarla da olan münasebetlerimiz Yunanlıları endişelendiriyor. Şu ânda yapacağımız en musib iş, bu vaziyetten istifade etmektir."

Gerçekten de Franşe Desperey Çanak kale üzerinden dönmüş ve Altmışıncı Fırkanın mıntakasından geçmişti. Kuvvetlerimiz, âdeta birer nazarî kudret haline gelmişlerdi. Fakat bu zahirî durumun iç tarafında, yorgun halkı SON vatan kavgasına hazırlamanın azimli emeği yatıyordu.

Fransız sermayesile kurulu Şark Demiryolları idaresi, Enver Paşaya ait "hususî" vagonu Franşe Desperey'e tahsis etmişti!.. Fransız kumandanı Cemil Beyi bu vagonda tantana ile kabul etti. Değerli bir erkân-ı harp olduğu kadar, mesleki bilgisi üstünde umumî malûmatı da geniş olan Cemil Bey, Franşe Desperey üzerinde öylesine müsbet tesir bırakmış olacak ki, Türk Fırka Kumandanı, Mareşal'in karargâhında "mahrem" dostlar da bulabildi: Kâtib-i Hususini... Bu yazının içinde, ve mevzuun esas bünyesini teşkil eden vesika, Cemil Beyle açıktan açığa konuşmayı fazla "samimiyet" bulan işgal kumandanının bundan sonra "hususî kâtibi" ile temasda bulunduğunu anlatıyor.

Trakya müdafaasının temel hadiselerinden birisi olan 31 Mart 1920 tarihinde toplanan Lüleburgaz Kongresinde bulunanlardan bir grup. Sağdan birincisi, rahmetli iktisad vekillerinden Şakir Kesebir, yanında Birinci Kolordu Kumandanı rahmetli general Cafer Tayyar Eğilmez.

de kendisiyle dostluk kurabilirseniz çok iyi olur. İntibaım o ki, Fransızlar, İngilizlerin Şark meselesinde tek hâkim vaziyete gelmesini istemiyorlar.. Suriye meselesi meydanda... İstinad edebilecekleri askerî kuvvetleri de bu mıntaka içinde... Burada, bizimle çatışmak işlerine gelmez, hatta İngilizleri hedef tutan hareketimize de el altından müzaheret bile ederler. Bu arada unutulmamalı ki, Bulgarlarla da olan münasebetlerimiz Yunanlıları endişelendiriyor. Şu ânda yapacağımız en musib iş, bu vaziyetten istifade etmektir."

Gerçekten de Franşe Desperey Çanak kale üzerinden dönmüş ve Altmışıncı Fırkanın mıntakasından geçmişti. Kuvvetlerimiz, âdeta birer nazarî kudret haline gelmişlerdi. Fakat bu zahirî durumun iç tarafında, yorgun halkı SON vatan kavgasına hazırlamanın azimli emeği yatıyordu.

Fransız sermayesile kurulu Şark Demiryolları idaresi, Enver Paşaya ait "hususî" vagonu Franşe Desperey'e tahsis etmişti!.. Fransız kumandanı Cemil Beyi bu vagonda tantana ile kabul etti. Değerli bir erkân-ı harp olduğu kadar, meslekî bilgisi üstünde umumî malûmatı da geniş olan Cemil Bey, Franşe Desperey üzerinde öylesine müsbet tesir bırakmış olacak ki, Türk Fırka Kumandanı, Mareşal'in karargâhında "mahrem" dostlar da bulabildi: Kâtib-i Hususini... Bu yazının içinde, ve mevzuun esas bünyesini teşkil eden vesika, Cemil Beyle açıktan açığa konuşmayı fazla "samimiyet" bulan işgal kumandanının bundan sonra "hususî kâtibi" ile temasda bulunduğunu anlatıyor.

BİR "NAMUS SÖZÜ"NÜN TATBİKATI

Cafer Tayyar Paşa, Dördüncü Kolordu Kumandanı olmadan önce Yedinci Kolordu Kumandanı idi. Ordu silâhlarını bırakıp İmparatorluğumuzun elden çıkmış yerlerindeki birlikler birer birer inhilâl ederek, çoğu sadece karargâh kadrolu kalan kolordular yerine, birkaç tanesi birleştirilerek merkezîleştirilince, merkezi Tekirdağında olan Dördüncü Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa, Doğu'ya giderek elde kalabilen son vatan parçaları üzerinde müdafaa merkezleri kurmak fikrini yakın dostu Cafer Tayyara anlatmış, Fevzi **(rahmetli Mareşal Çakmak)** ve Cevad **(rahmetli Cevad Çobanlı)** Paşaların değerli yardımlarıyla, Mâverâ-y Kafkas ordumuzun elde kalan zinde kuvvetlerini terkib ederek teşkil edilen Onbeşinci Kolordu Kumandanı olarak Erzuruma gitmiş, Dördüncü Kolordu ile İstanbuldaki Birinci Kolordu birleştirilmiş, yine BİRİNCİ KOLORDU adı ile merkezi Edirneye nakledilmiş ve bütün Trakya'nın müdafaası bu Kolorduya bırakılmıştı. İki arkadaş, Karabekir Tekirdağından - **o zamanki adıyla Tekfurdağı...** - ayrılmadan başbaşa vermişler, Trakya - Erzurum gibi iki müntehâ arasında bir de Orta - Anadolu bağlantısını düşünmüşlerdi. İşte, daha sonra, Ali Fuad Paşa **(rahmetli Cebesoy)**, merkezi Ankara'da olan Yirminci Kolordu kumandanlığını alarak, Millî Mücadelenin belkemiğini teşkil edecek ve zincir tamamlanacaktı. Bu, NAMUS ÜZERİNE verilmiş SÖZ'ün tatbikatı idi.

C. Tayyar Paşa Edirne'nin merkezini teşkil ettiği Trakya'nın müdafaasının ne kadar çetin olduğunu bilmiyor değildi: Bu vatan bölgesi, adetâ, dört tarafından çevrili vaziyette idi. Bir tek ümid vardı : Yunan genişlemesi ve ilerlemesi karşısında telâşa düşen ve Dedeağaç üzerinden Ege denizine çıkma ümidini kaybeden Bulgaristanın gizli yardımı... Tam bir mahremiyet içinde yapılan temaslar müsbet netice vermişti. Aradaki hudud âdeta kaldırılmış gibiydi. Karaağaç, Fransızların elinde idi. Cesri Mustafa Paşa **(bugünkü adıyla Sivilingrad)** daki Fransız kuvvetleri bu kaynaşmaya karşı gün geçtikçe ilgisiz ve kayıtsız gözüküyorlardı. Gözyumma, Cafer Tayyar Paşa ve Cemil Beylerin Franşe Desperey'le olan temaslarından sonra öylesine açık hâl aldıki, Türk kumandanları Fransızların İngiliz siyasetine karşı sarih şekilde vaziyet aldıkları kanaatına vardılar ve Trakya - Paşaeli cemiyeti, cesur bir hareketle, Trakya'nın işgali halinde beldenin müdafaa edileceğini bir tebliğ ile ilân etti.

DAMAD FERİT PAŞA HÜKÜMETİNİN TEPKİSİ

Fakat iktidara gelen Damad Ferit Paşa hükümeti için İstanbul'un yanıbaşındaki Trakya'da olup biten bu ümid verici emeklere karşı menfî durum almamak mümkün değildi. Nitekim Damad Ferit Paşanın Tekirdağına "mutasarrıf" olarak tâyin ettiği Fürûzan Bey isimli koyu Hürriyet-i İtilâfçı zat ile kolordu kumandanı arasında daha ilk günlerde anlaşmazlık başladı : Mutasarrıf vaziyeti İstanbula bildirirken, Tekirdağındaki azınlıklar namına bir heyet de Bab-ı Âliye baş vuruyor, Mondros mütarekesi hükümlerinin Trakyada da tatbikini istiyor: **"— Burası Memâlik-i Osmaniye içine dahil değil midir? Buradaki bazı makamlar ve gayr-ı mes'ul kimseler müstakil bir devlet hâlinde hareket ediyorlar. Eğer bunlara derhal mâni olunmazsa muhafazamızı müttefik devletlerden talep edeceğiz."** diyordu. İstanbulda sayıları Türkçe gazeteleri geçen Rum ve Ermeni gazeteleri Trakyaya ait haberleri bu tema içinde neşre başlamışlardı.

Tekirdağı mutasarrıfı Füruzan Beyin, askeri terhis etmiyerek talimler yaptıran ve müstahkem mevkileri "gizlice" hazırlayan Cafer Tayyar Paşaya gönderdiği ağır ittihamlarla dolu mektubdan pasajlar neşreden bu gazeteler kolordu kumandanının İstanbula izahat vermek üzere davet edildiğini de haber veriyorlardı.

"— FRANSIZLARDAN YARDIM GÖRECEĞİZ!.."

Fransız kuvvetlerinin irtibat karargâhı Hadımköyde idi. Cafer Tayyar Paşa, Cemil Beye Hadımköye giderek haf ta sonu tatilini Karargâhta geçireceği öğrenilen Franşe Desperey ile temasa çalışmasını şifre ile bildirdi ve Fransanın, Trakya'da başlıyacağı söylenen Yunan işgaline karşı nasıl bir vaziyet alacağının, ve çok gizli bir yardımın göze alınıp alınmıyacağının öğrenilmesini istedi.

Senelerece beraber dövüşmüş olan İngiliz ve Fransızların, böylesine temel mevzu üzerinde, habersizce, hatta birbirlerine ihanete varan ayrılığı normal ahlâk ve ahde vefâ târifi içinde düşünülebilir miydi? Bizim, İkinci Meşrûtiyet öncesine yetişmiş şahsiyetlerimiz için sualin cevabı "EVET!.." idi: Çünkü, Osmanlı İmparatorluğu üzerindeki didişmelerin tek hedefi vardı: Hasta Adam'ın mirâsının en dolgun payını alabilmek!..

Bu konu üzerinde İngilizlerin daha ileride oldukları gün gibi aşikârdı ve Cafer Tayyar Paşa, Franşe Desperey'in şahsen değil, BİR FRANSIZ olarak karşı tedbirler ihtiyacı içinde olduğunu rahatça tahmin ediyordu.

Nitekim, Altmışıncı Fıkra Kumandanı Cemil Beyden, klişesini bu sahifeler içinde gördüğümüz şu "kıymetli ümid mesajı" aldı :

Şifre mahlulü (Müstaceldir).

Birinci Kolordu Kumandanlığına

Jeneral Franşe Desperey'in kâtib-i hususîsi ile bilvasıta görüşmiye muvaffak oldum. İsimleri telgrafta zikredemem. Münasib olamıyacağı ihtar edildiği için ayrıca bir mektup ile de daha ziyade tafsilât veririm. Âtideki malûmatın sıhhatına bendeniz tama-

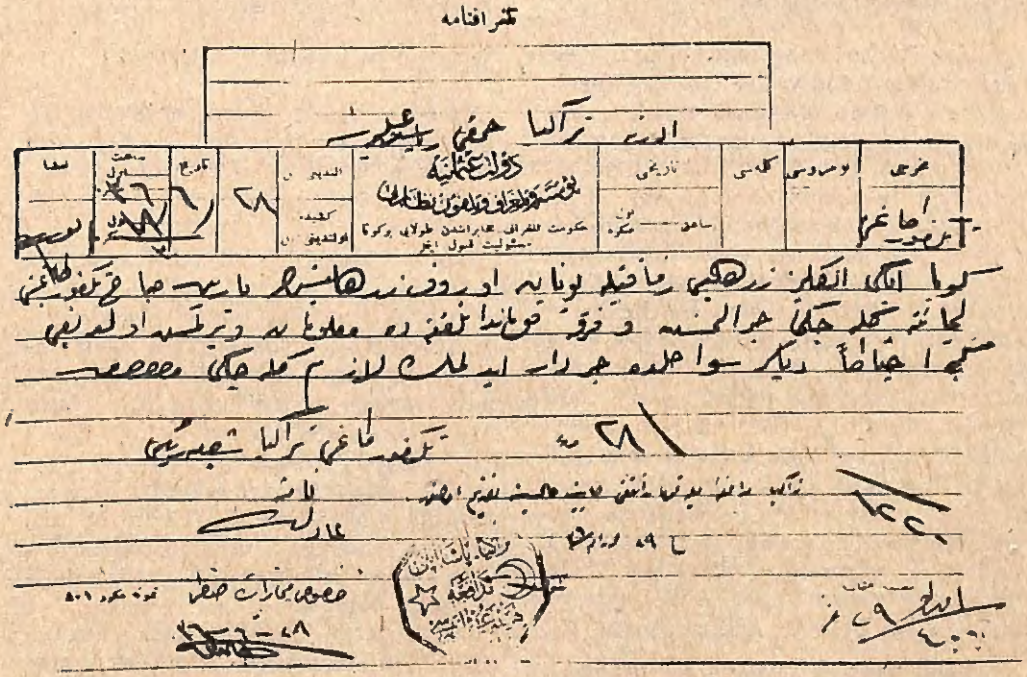

Trakya'nın müdafaa hazırlıklarını yarıda bırakmak ve tethiş havası yaratmak üzere İngiliz - Yunan müşterek hareketinin Trakyaya çevrilmesinin ilk belirtileri : Trakya - Paşaeli Cemiyeti Tekirdağ Şubesi, iki İngiliz zırhlısının refakatinde Yunan zırhlısı Averof'un Tekirdağına geleceğini Edirnedeki merkezine bildiriyor, merkez de telgrafı Trakya Müdafaa-ı Milliyye Kumandanlığına gönderiyor.

miyle (burada birkaç kelime eksiktir.): 1 — Son aldığınız vaziyet Fransızlarca pek ziyade hüsn-ü telâkki edilmiştir. 2 — Seferberliğin iyi gitmemesi Fransızların mucib-i teessürü olmuştur. 3 — Kemal-i şiddet ve ciddiyet ile hareket edildiği takdirde Karaağaçtaki Fransızlardan mühimmat-ı harbiye hususun da el altından muavenet görmek kabildir. Çünkü onlar İngilizlerin İstanbul'u işgal ile başlıyan siyasetin aleytarıdırlar. Bulgaristanda mühim bir teşkilât vardır. Bulgarların bu teşkilâtlarından da istifade etmek Kolordunun kullanacağı siyasete menûttur. Bu hususta henüz fazla tafsilât alamadım.

5 — Fransız erkân-ı askeriyesinin fikrince sebatkârâne ve ciddî bir hareketten başka bir şey müntec-i muvaffakiyet olamıyacaktır. Binaenaleyh onlar, muhtemel bir blöfün aleyhindedirler.

AVEROF'un İNGİLİZ DONANMASIYLA BİRLİKTE TEKİRDAĞINA GELİŞİ

Cafer Tayyar Paşa için gelen haber, bir taraftan ümid verici idi, öte taraftan da, Trakyanın hususî vaziyeti dolayısiyle tehlikeyi anlatıyordu: Hazırlıkların TAM BİR GİZLİLİK içinde yürütülmesi başarının asıl şartı iken, Fransızların Karaağaçtaki mühimmat depolarından istifade edebilmek gibi AÇIK BONO verilmesi nasıl mahrem kalacaktı? Cafer Tayyar Paşa, beklemediği kadar müsbet haberin havası içinde endişeli iken, Trakya - Paşaeli Cemiyetinin Tekirdağ şubesi reisi Adil Beyden, Cemiyetin Edirne merkezine gelen bir telgraf (klişesi bu yazının içindedir) Paşanın kaygılarını haklı çıkardı: Türk mukavemetinin nerelerde kümelenebileceğinin telâş ve tecessüsü içinde olan düşmanlar, dikkatleri Trakya üzerine çevirmişlerdi. Adil Beyin bu sert gerçeği anlatan telgrafı şuydu :

Edirne Trakya Cemiyet-i Riyaset-i Aliyyesine

Güya iki İngiliz zırhlısı refakatiyle Yunan Averof zırhlısının yarın sabah Tekfurdağı limanına geleceği haber alınmış ve Fırka kumandanlığına da malûmat verilmiş olduğu gibi ihtiyaten diğer sevahil de haberdar edilmek lâzımgeleceği maruzdur.

Tekfurdağı Trakya Şube Reisi namına
A D İ L

Gerçekten de 30 Haziran 1920 de, Yunan donanmasının en güvendikleri büyük harb gemisi Averof, iki İngiliz destroyeriyle beraber Tekirdağına geldi ve limana girerek toplarını şehre çevirdi, karaya asker çıkardı, ırklarına hâs küstah gösterilerden sonra ertesi sabah ayrıldı. Bu belirtiler, İngiliz ve Yunanlıların **bir şeyden şüphelendikleri**'ni anlatıyordu. Bu tarihte Büyük Millet Meclisi vatanın mukadderatını eline alma yolunda idi, mücadele şuurlaşıyor, Türk Milleti ölüm - kalım savaşının içinde, binbir yoksullukla malûl, amma yüreğinde kurtuluş azmi atılıyordu. Düşmanlar, Trakya'yı böylesine hava içinde elbet bırakamazlardı ve her hadisenin içyüzüne ustalıkla giren İngiliz istihbaratı Franşe Desperey'in de şahsı ve faaliyeti üzerinde durmuştu.

FRANŞE DESPEREY GİDİYOR!

Emperyalizm'in "kendi arasında" ki gizli mücadelesinin tek ve değişmez prensibi şudur: Sırrını dışarıya sızdırmamak ve kavgasını perde arkasında yapmak!...

Franşe Desperey, birbirine güleryüz göstererek, hatta aynı safta beraber çarpışarak, neticeleri sadece kendi tarafına çevirme çabası içinde olan İngiliz - Fransız İŞBİRLİĞİ'nin mayasına pervasızca neşter vurmuştu: Hakikatler, çorap söküğü gibi ortaya dökülür, YÜKSEK POLİTİKA denilen riyâkârlığın ipliği pazara çıkardı: Fransız generaline MAREŞALLİK rütbesi verilmek için kendisi Paristeki büyük merasime davet edildi ve evet, ve bir daha İstanbula dönmedi!

Dikkatler ve kuşkular, şimdi Trakya cephemize dönmüştü: İngilizler, önde Bulgarları avuttular: Dedeağaçta mahreç vermek ümidiyle oyaladılar, Trakyanın açık kapılarını Yunan kuvvetleri sardı ve ustalıkla hazırlanmış bir suikastle, Cafer Tayyar Paşayı pusuya düşürerek yaralı vaziyette esir ettiler, Yu-

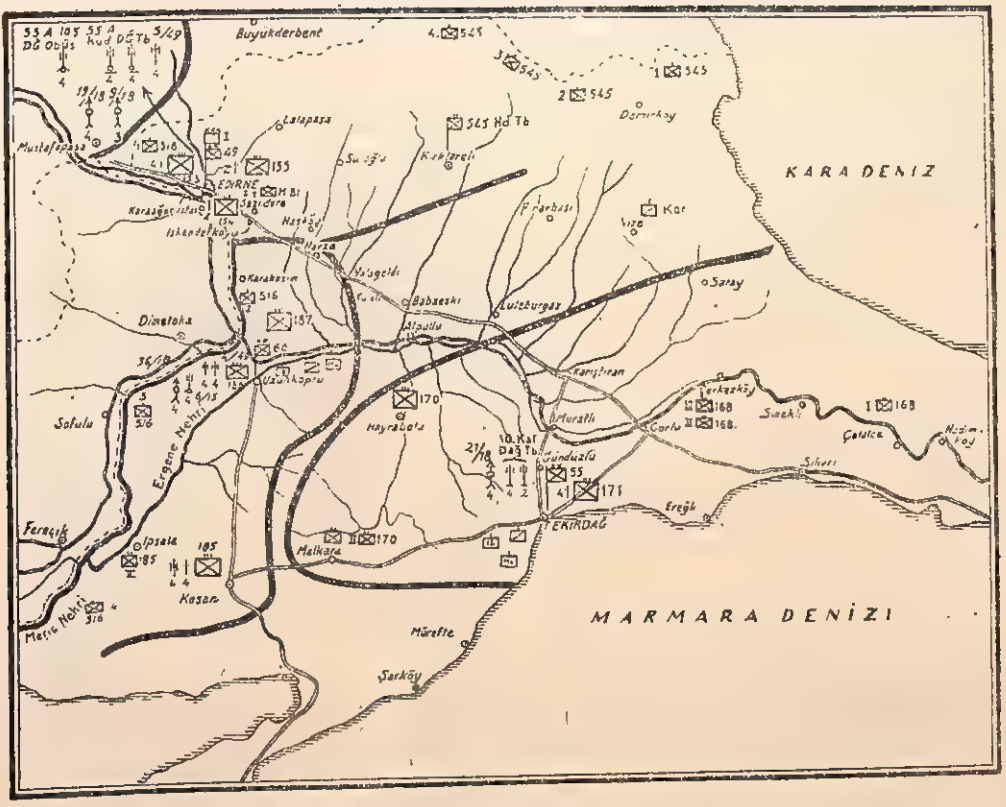

Trakya'da bir müdafaa hattı kurabilmenin hazırlıklarının tamamlandığı günlerde, 20 Temmuz 1920 de Birinci Kolordunun durumu.. Çevresi düşmanlarla sarılı olan Trakya'da bilhassa malzeme kaynağını sağlamadan devamlı mukavemet elbet güçtü, hatta imkânsızdı. Franşe Desperey'in tutumu bir ümid olmuştu. Fakat bir taraftan Damad Ferid Hükümetinin tutumu, öteyandan durumdan şüphelenen İngilizlerin Paris üzerine tazyik yaparak Franşe Desperey'i geri çektirmeleri müsbet neticelere mâni olmuştu.

nanistana götürdüler. Türk Trakyanın kurtuluşu için Mehmetçiğin, hain, rezil, hayasız ve küstah düşmanı - daha doğrusu galib devletler düşmanlarını... - vatanın harim-i ismetinde boğması gününü beklemek gerekti.

Ve, **kendi menfaatı** gerektirdiği zaman, muahedeleri, sözleri, hatta beraberce, aynı gaye için dökülmüş kanları unutarak **çıkarının yolunu, İHANET'** e varan vefasızlık ve pervasızlıkta arıyan bu macerâ da, bugüne kadar gizli kaldı, vesikalar konuşmadı.

Garib olan şudur : İngiltere, Doğu'da tam bir hâkimiyet kurmak için Yunan sürülerini Türk vatanına saldırttığı zaman, Fransa'nın takındığı tavrı elbet de unutmamıştı. Fakat iki "müttefik", 1920 den on dokuz yıl sonra, 1939 da, yine aynı safta, yine aynı düşmanlarına, Almanyaya karşı dövüştüler : İkisi de menfaatleri icab ettirdiği zaman birbirlerine aynı dönekliği yapabilmenin kendilerince malûm olmasına rağmen... Böylesine siyasetlerin girdâbına düştüğü zaman endişe duyması gerekenler, bu tip kaytarmaları yapamıyan milletlerdir. Cafer Tayyar Paşa, teklifin bizzat Franşe Despèrey'den gelmiş olmasına rağmen, bu SÖZ'e göre hareket etmekte tereddüt etmişti. Elbetteki şöyle düşünmüştür : Böylesine bir hareket, herhangi bir Türk kumandanından gelebilir miydi? Elbet de gelemezdi...

Yüce Tanrı, haysiyet ve istiklâl şuuru olan hiç bir ülkeyi, kendi öz kudretinden mahrum etmesin... Hele bu ülke, Türklük gibi, tarihi boyunca gösterdiği vefa ve merdliğe asla mukabele görememiş milletlerin nâsibi olmasın...

Yedinci Yüzyılda

İSTANBUL'UN AVARLAR TARAFINDAN MUHASARASI

Yazan : Feridun DİRİMTEKİN

Uygur neslinden olup Avrupa'da Avar olarak tanınan kavimler, Dördüncü Yüzyılın ortasında, Orta Asya'dan Avrupa'ya gelmişler ve yolları üzerinde bulunan Bulgar ve Lombard'ları geri atarak, evvelâ Karadenizin Kuzeyine, sonra da Pannanya'ya (Macaristan) doğru ilerlemeye başlamışlardır.

Bizans İmparatoru Jüstinien'in saltanatının son senelerine doğru Avarlar, İmparatordan Pannanya'ya yerleşmelerine müsaade istemişler, bu izin verilmeyince de 567 yılında buraya yerleşmişlerdir.

Avarlar, bundan sonra her tarafa genişlemeye başlamışlar, Bizans Ordularını mağlûp ederek kendilerine senede 60.000 talent vergi verilmesini kabul ettirmişlerdir.

Avar Han'ı Baian, İmparator Maurice'den verginin 100.000 talent'e çıkarılmasını istemiş, kabul edilmeyince, Trakya'ya gelerek her tarafı tahrip etmiş ve Bizans Generali Tiberius komutasındaki orduyu da mağlûp ettikten sonra geri çekilmiştir.

İmparator Heraclius devrinde, Slâvlar da Tuna'nın Güneyine geçmişler, Vardar nehri boyunca Selâniğe kadar ilerlemişler ve bundan sonra Mora Yarımadasına kadar inerek bütün geçtikleri yerleri tahrip etmişlerdir.

Fakat Slavlar da sonradan Avar hakimiyetini kabule mecbur olmuşlardır.

Orta Çağda kale cenginde kullanılan seyyar kuleler. (Solda kule, ortada, bu kulelerden indirilen asma köprü görülmektedir.)

İSTANBUL'U ELE GEÇİRME PLÂNLARI

Baian Han, İmparator Heraclius'u bir pusuya düşürmek , esir etmek maksadı ile Marmara Ereğlisi'nde bir görüşme teklif etmiş, İmparator da bunu kabul etmişti. Sonradan Baian Hanın maksadını vaktinde haber alan Heraclius kaçarak İstanbul'a gelmiş ve şehri müdafaa haline koymuştu. Baian Han Heraclius'u takip ederek İstanbul önüne gelmişse de, şehrin müdafaa halinde olduğunu görünce, bütün civarı yağma ve tahrip ederek 270.000 kişi esir alarak geri dönmüştü (619).

İmparatorluk bu esnada, İranlılarla harbe girişmiş ve Heraclius rahatça

muharebeye hazırlamak için ordusunu denizden İskenderun mıntıkasına nakletmiş bulunuyordu.

İran Hükümdarı Khousrou, 625 de İmparatorluğu yıkmağa karar vermiş ve bu maksatla yeni Avar Han'ı Apsech ile ittifak yapmıştı.

Bir İran Ordusu Kadıköy'üne kadar gelmişti. Apsech, bu müsait vaziyetten faydalanmaya karar vermiş ve 30.000 kişilik ordu öncüsünü İstanbul önüne göndermişti. Bu esnada İstanbul, Marmaradan Tekfur Sarayına kadar uzanan şimdi de mevcut Theodosius surları ile müdafaa ediliyordu. Tekfur Sarayından Anemas Hapishanesi denilen binanın kuzeyine kadar olan kısımda, Dördüncü Yüzyılda yapılmış olan Blachernea (Ayvansaray) surları vardı. Bu surların nihayeti ile Haliç arasında Theodosius tarafından yaptırılmış bir sur mevcuttu.

MUHASARA BAŞLIYOR

Blachernea (Ayvansaray) surları, Anemas Hapishanesinin kuzeyinden itibaren doğuya dönüyor ve Ayvansaray ile Balat arasındaki Ayos Demetreus Kilisesinin kuzeyinde İmparator Büyük Constantin tarafından yaptırtılan surlarla birleşiyordu. Bunun için Aşağı Ayvansaray mıntıkasında bulunan mühim ve içlerinde Hazreti Meryem'in elbisesinin saklı bulunduğu kiliseler Haliçten gelecek bir saldırıya karşı açık bulunuyordu.

Buna mukabil Bizans donanması denizde tam bir hakimiyet kurmuştu. İstanbul'a gelen Avar öncüleri Marmaradan Halice kadar olan cepheyi tutmuş, bir kısım kuvvet Beyoğluna geçerek Kadıköy'de bulunan İran'lılara geldiklerini haber vermek için orada bulunan bir kiliseyi yakmışlardı.

Apsech Han, Temmuz 626 da Avar, Hun, İskit, Bulgar ve Slavlardan mürekkep hassa ordularile İstanbul önüne geldi. Ordunun büyük kısmı, Altın Kapı - Mevlâna Kapısı, Topkapı ve kuzeydeki cepheyi tuttu. Slavlar daha Kuzeyde - Karadan naklettikleri - Pirogue'leri ile Kâğıthane Ali Bey Derelerinin denize döküldükleri Silâhtarağada toplandılar. Muhasara derhal başladı, Avarlar Koçbaşı ve Mancınıkları kurarak surları döğmeye başladılar.

1 Ağustos 626 da Avarlar hazırladıkları 30 seyyar kuleyi surlara yaklaştırdılar. Bunlar surlardan daha yüksekti.

Bizanslılar, bir denizcinin bulduğu usulle ağ içine askerler sokarak bunları yakmaya muvaffak oldular.

BİZANSLILAR TAARRUZ PLÂNLARINI ÖĞRENİYOR

2 Ağustosda yapılan taarruz da bir netice vermedi. Apsech Han, 3 Ağustosda umumî bir taarruza karar verdi. Taarruz plânına göre, kara cephesinde bulunan bütün kuvvetler surlara hücum edecekler, Silâhtarağa bölgesinde bulunan Bulgar ve Slavlar, Piroquelarına binerek, aşağı Blachernea (Ayvansaray) bölgesinde karaya çıkacaklar, buradaki kara surlarını müdafaa eden kuvvetlere arkalarından taarruz etmek suretile bu surların zaptını temin edeceklerdi.

Yapılan plâna göre Silâhtarağa bölgesinde bulunan kuvvetler Blachernea (Ayvansaray) daki St. Nicola kilisesi civarında yakılacak ateşi görünce piroquelarına binerek hareket edeceklerdi.

Bu plânın gizliliği iyi muhafaza edilmediğinden, Bizanslar öğrendiler ve mukabil tedbir aldılar. Donanma iki kısma ayrıldı, bir kısmı Halicin sağ, diğer kısmı sol sahilinde harekete hazır bir hale getirildi. Müdafaa komutanı Bonus, aldığı malûmattan faydalanarak Silâhtarağadaki kuvvetlere hareket işaretini, St. Nicola kilisesi civarındaki kavakları yakarak verdi. Bunu hakiki hareket işareti zanneden Bulgar ve Slavlar taarruza geçtiler. Bunların büyük bir kısmı, Halicin iki tarafında mevzi almış bulunan Bizans donanması tarafından çenber içine alındı ve yok edildiler. Ancak ufak bir kısım Ayvansaray mıntıkasına çıkabildi. Bunlar da orada pusuda bulunan Bizans kuvvetleri tarafından imha edildiler.

Buna rağmen ufak bir kuvvet, Hagias Saros Şapelini ve St. Nicola kilisesi-

ni yağma etmeye muvaffak oldular, fakat Theotokos kilisesine girdikleri halde, burada hiçbir şey yapmadılar. Bu esnada çıkan bir fırtına, sağlam kalabilmiş olan piroqueleri de batırdı. Bu suretle hareket, tam bir muvaffakiyetsizlikle nihayet buldu.

ARTIK ZAFERDEN ÜMİD KESİLMİŞTİ....

Apsech Han, bu neticeden dolayı çok kızmış ve kurtularak yanına gelen Slavların katlini emretmişti. Bunu haber alan diğer Slav ve Bulgarlar orduyu terkederek, Anastas hattının gerisine çekildiler (4 Ağustos 626).

Apsech Han, artık zaferden ümidini kestiği için ordusuna geri çekilme emrini vermek mecburiyetini hissetti. Geri çekilme 8 Ağustosda başladı. Avar ordusu, Bizanslar tarafından rahatsız edilmeden geri çekildi.

Bu muhasaradan alınan ders, şehrin aşağı Ayvansaray bölgesinin Haliçten gelen bir taarruza karşı açık olduğunu göstermişti.

İmparator Heraklius, Avarların çekilmesinden sonra, kara surlarının Haliç nihayetile Ayos Demetrius kilisesinin kuzey - doğusuna uzanan ve İmparator Büyük Constantin tarafından yaptırılan surların arasındaki (bugün kendi ismini taşıyan) surları yaptırmak suretile, aşağı Blachernea (Ayvansaray) bölgesinin müdafaasını temin etti.

Basın : 28205

iyi plânlanan ve yürütülen
bir reklâm ve tanıtma faaliyeti
bir müessese için
masraf kapısı olmaktan çıkar;
karşılığını kat kat getirir.

Tarih — 340

BASIN İLÂN KURUMU

Cağaloğlu, Türkocağı Cad. no. 1, kat: 3
Telefon: 27 66 00 - 27 66 01. İstanbul

Horasan Erleri'nden
ünlü Türk mutasavvıfı

HÜNKÂR HACI BEKTAŞ-I VELÎ

Yazan : Ziya HANHAN

Abâ var, post var, meydanda er yok,
Horasân illerinden bir haber yok.
Uzun yollarda durdum, hiç eser yok,
Diyar-ı Rûma gelmiş evliyadan.

Rahmetli şairimiz Yahya Kemal Beyatlı, yazının başına aldığımız bu dört satırla, bir zamanlar **Horasan illerinden,** yani anayurdumuzdan Diyar-ı Rum'a (Anadoluya) akın eden din ve düşünce büyüklerinden söz eder ve onların artık Anadoluyu unutmuş olmalarından yakınır.

Bu yazımıza konu olarak aldığımız Hacı Bektaş, yaygın adıyla, **Hünkâr Hacı Bektaş-ı Veli,** Türk mutasavvıflarının en ünlü kişilerindendir. Doğum yeri, büyük şairimiz Yahya Kemal'in umut ve hasretle andığı **Horasan İli**'nin Nişabur şehridir. Doğum tarihi kesinlikle belli değilse de, tarih ve menakıp yazarları O'nun Onüçüncü Yüzyıl başlarında dünyaya geldiğinde birleşirler. En yakın ihtimal olarak 1206 - 1210 yılları Hazret-i Hacı Bektaş'ın doğum tarihi olarak gösterilir. Ölüm tarihi ise, daha kesin olarak bellidir : 1271.

ANADOLU'YA GELİŞİ HAKKINDAKİ EFSANE

Hacı Bektaş'ın Anadolu'ya gelişi Onüçüncü Yüzyılın ortalarına doğrudur. Bu esnada, Konyadaki Anadolu Selçukluları tahtında onbirinci hükümdar Gıyas-ed-Din Keyhüsrev oturmaktaydı (1237 - 1246).

Horasan Erleri'nin Rum Diyarına akın ettiği zamanlarda modern anlamıyla bir tarihçilik, hatta bir vak'anüvislik

Hünkâr Hacı Bektaş-ı Veli Hazretlerinin sandukası.

olmadığı için, Hacı Bektaş'ın Anadoluya gelişi, kesif bir efsane bulutu içinde saklıdır. Büyük din, san'at ve cenk erlerinin hayatında olduğu gibi, Hacı Bektaş'ın RUM'a gelişi de masalları andıran bir efsaneye (mit) dayanır. Bu hususta **Velâyetneme**'ler (az-çok bugünkü dile yaklaştırarak) şu bilgiyi vermektedir :

"O çağda, Rum'da (Anadolu) 70 Abdal Başı ile 57.000 Rum Abdalı var imiş. Bir ulu dağ dibinde sema ve safa ile meşgul imişler. Rum'un gözcüsü, Seyyit Nurettin'in damadı Karaca Ahmet imiş. Bunlar yol bekler imiş ki, Horasandan gayri âdem gelmiye (1). Bunlar zevk-ü safa üzre iken ansızın üzerlerinden bir kuş geçmiş. Hazret, 57.000 Rum Abdalının üstünden geçerken bir "Selâmün Aleyk!" çekmiş. Bu selâmı, Seyyit Nurettinin kızı ve Karaca Ahmed'in karısı Fatma Bacı'dan gayrisi duymamış. Fatma Bacı, o esnada abdallara lokma hazırlar imiş. Hemen işini terkedip elini göğsüne koyarak üç defa "ve aleyküm selâm!" karşılığını vermiş. Karaca Ahmet şaşıp Fatma Bacıya sormuş :

(1) Karaca Ahmet ve arkadaşlarının bulunduğu yer Toros etekleri olmalıdır.

"— Ey mürşidimin kızı! Kime selâm verirsin?"

"— Kimseye selâm vermem, selâm alırım."

"— Kimin selâmını alırsın?"

"— Horasan erenlerinden biri gelir, Rum'a rahmet olsa gerek, ünü-şanı dün yaları tutsa gerek."

"— Bre aman! Şimdi ne tedbir edelim, bu kişi Rum'a girmiye, Rum'u basmıya, yoksa bütün ülkeyi ele geçirir, bize dirlik komaz."

"— Üstünüzden er geçeli çok oldu. Belki de varacağı yere vardı. Yolları bağlasanız da faydası yok, O, bir güvercin kılığında girdi Rum'a..."

Çün Karaca Ahmet, vakıayı Fatma Bacıdan böylece öğrendi. Hemen Hacı Tuğrul'a buyurdu :

"— Var, sen de bir doğan kılığına gir, git ol güvercini al" dedi.

Hacı Tuğrul, ol dem doğan kılığına girdi uçup gitti. Meğer Hazret-i Pir, Suluca Karahöyükte (Bugünkü Hacıbektaş İlçesi) "Hamur Kaya" derler bir taşın üstüne konmuş, dinlenir imiş. Mübarek ayaklarının izi, hâlâ o kayanın üzerinde durur.

Bu yandan Hacı Tuğrul, doğan kılığına girerek uçmuş, Suluca Karahöyük'e varmış, Hacı Bektaş üzerine hamle kılmış. Ol hazret adam kılığına dönerek Hacı Tuğrul'u boğazından yakalamış. Hacı Tuğrul'un nefesi kesilip yalvarmış :

"— Bilirim, gerçek ersin. İnandım, parmak kaldırdım. Benim canıma kıyma!"

Hazret-i Pir karşılık vermiş :

"— Er olsan, er'in üstüne böyle varmazdın. Biz güvercin kılığına girerek mazlumluğumuzu gösterdik, sen doğan kılığında zalimler gibi üstümüze vardın. Eğer güvercinden daha mazlum bir hayvan olsaydı onun kılığına girip gelirdik."

Bugün elimizde bulunan Velâyetnamelerin hepsi, Hacı Bektaş'ın Anadoluya gelişinde ve Hacı Tuğrul tarafından öldürülmek istenmesinde ve fakat bu arzusuna eremediğinde müttefiktirler. İnanılması zor bir masalı andıran bu olaydaki gerçek payı şudur :

Hacı Bektaş'ın Anadoluya gelişi, o güne kadar Rum Diyarını kendisine özgü bir çiftlik sayan, — gene Hacı Bektaş gibi — Horasanlı olan Karaca Ahmed'i tedirgin etmiş ve müritlerinden Hacı Tuğrul'u göndererek öldürtmek istemiştir.

İLK MANEVÎ MÜRŞİDİ

Hazret-i Hacı Bektaş, felsefe ve düşünce bakımından Hoca Ahmet Yesevî'nin tesiri altındadır. Kendisi Ahmet Yesevî'nin ölümünden — yaklaşık olarak — elli yıl sonra doğmuş olmasına rağmen, yetiştiği bölgede Ahmet Yesevî'nin duyuş ve düşünceleri hâkimdi. Bilindiği gibi, Hoca Ahmet, Türkistan İlinin Sayran şehrinde doğmuştur. Ancak, yetiştiği yer gene Türkistan şehirlerinden YESİ kasabası olduğu için Yesevî, yani Yesi'li diye anılır.

Türkler, Müslümanlığı — öteki milletlerin tersine — gönülleriyle kabullenmişlerdi. Denilebilir ki, Türklerden gayri bütün milletler, Müslümanlığı zorla, kılıç tehdidi altında kabul etmişlerdir... VE CAHİDÛ FİSEBİL - LULLAH (Allah yolunda savaşınız) emri gereğince, Araplar doğudan batıya, kuzeyden güneye istilâ orduları gönderiyor, Müslümanlığı zorla benim setiyordu. Türkler hiç bir zaman böyle bir zorlama karşısında kalmadılar. Aslına bakılacak olursa, inanmadığı bir şeyi Türk milletine kabul ettirmek kimsenin haddi değildir. Araplar, kılıç zoruyla islâmiyeti soktuğu ülkelere — haklı veya haksız — Arap militarizmini, Arap milliyetçiliğini de beraber götürüyorlardı. Oysa ki Türkler, bu en son ve en mütekâmil dini gönül hoşluğuyla benimsemişlerdi. Böyle olduğu halde, Arap militarizmi, Arap milliyetçiliği Türklere de uygulanmak istendi. Dinle hiç bir alâkası olmayan yaşayış, görüş, ahlâk, gelenek üzerinde Arap tesirleri görülmeğe başladı. Ahmet Yesevî, bu Arap baskısına karşı çıkan ilk şuurlu Türk milliyetçisiydi. Kurduğu tarikat, hemen hemen bütün Türk ülkelerinde iyi karşılandı. Bunun başlıca sebeplerinden biri de, Hoca Ahmed'in konuşma dili olarak Türkçeyi seçmesi ve halkın çoğunluğunu teşkil eden göçebe Türklere seslenmesidir. Eğer, bir Ahmet Yesevî, bir Hacı Bek-

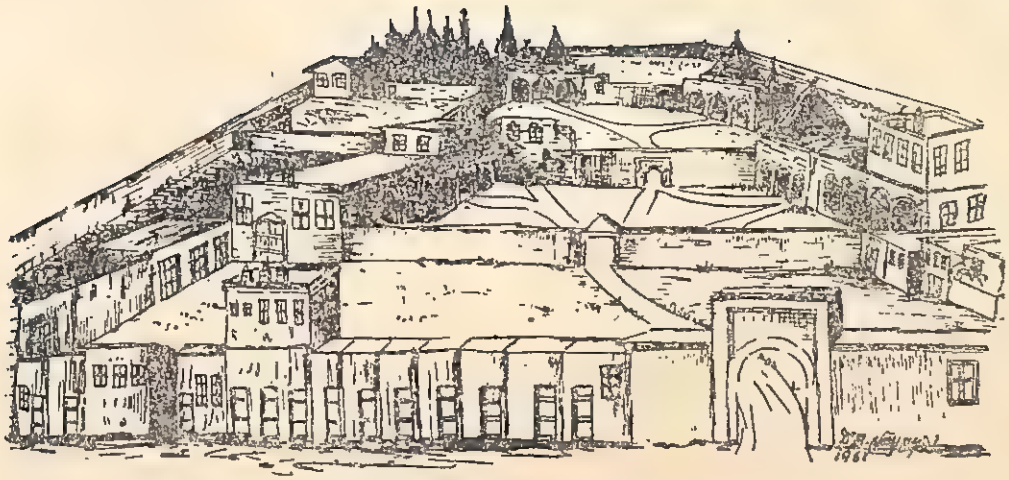

Hacıbektaş'da Pir Evi'nin genel görünüşü (eski bir levhadan).

taş, bir Yunus Emre, bir Balım Sultan çıkmasaydı, bugünkü Türk düşüncesinin ve Türk dilinin yerini Arapça ve Arap âdet ve gelenekleri almış olacaktı.

Ahmet Yesevi, "DİVAN-I HİKMET" adı altında topladığı nefes ve deyişleriyle göçebe Türk halkına sesleniyor, gene halk arasından seçtiği "halife" lerini Türk ilinin dört köşesine yollayarak millî varlığımızı koruma çarelerini araştırıyordu. Sonradan HORASAN ERLERİ adını alacak olan bu halifeler, doğudan batıya yayılmış ve Anadolu'yu da içine alan geniş bir bölgede yerleşerek Türklerin manevî hayatı üzerinde yüz yıllar boyunca hayırlı ve faydalı tesirler icra etmiştir. İşte Küçük Bektaş'ın doğum tarihlerinde bu Horasan Erleri Türk milletini Arap milliyetçiliği tesirinden kurtarmağa çalışıyordu. Bu itibarla, Ahmet Yesevî'ye Hacı Bektaş'ın ilk manevî mürşidi gözüyle bakabiliriz.

HACI BEKTAŞ-I VELİ'NİN ŞAHSİYETİ

Hacı Bektaşın sonradan Baba İshak'a mürit olduğunu ve onun gerek fikren, gerekse fiilen destekçisi olduğunu biliyoruz. O kadar ki, Anadolu BATINÎ'lerinin pîri olan ve güçlü bir teşkilâta sahip olan Baba İshak kuvvetleriyle Selçuklulara ve Moğullara karşı savaşmış, bu savaşlardan birinde kardeşi Menteş'i şehit vermiştir. Bugün Hacıbektaş İlçesindeki Hacı Bektaş Müzesinde bulunan ve "KARA KAZAN" adıyla anılan büyük aş kazanı, Moğul ordusuyla yapılan bir savaş sonunda ordu karargâhından alınmıştır. LARENDE (bugünkü Karaman) civarında yapılan bu savaşta, Moğul kuvvetleri kazanlarını bırakmak suretiyle kaçmışlardır. Oysa ki, gerek Moğullarda, gerekse Türkmenlerde kazan mukaddes sayılmaktaydı. Bozgunun derecesini düşünmeli ki, Moğul ordusu, en kutsal eşyası olan kazanını dahi bırakıp kaçmıştır. Baba İshak'ın fakir dervişleri, azametli Selçuk İmparatorluğunun başaramadığı bir zaferi sağlamıştır.

Hacı Bektaş'ın fikriyatına dayanan Bektaşilik, tamamen Türkçeye, Türk âdet ve geleneklerine dayanan bir tarikattı. Aslında Türkçe bilmiyen Giritliler, Mısır fellâhları, Arnavutlar Bektaşî ayinini Türkçe yapmak, nefes ve dualarını Türkçe okumak zorundaydılar. Bu suretle Arap nasyonalizminin önüne geçilmiş bulunuyordu. Türkçemizin nasıl korunduğunu bir misalle teyit etmek için, bir Bektaşi Tekkesinin bölümlerine ait olan isimlerden bir kaç örnek vermek yerinde olur :

AŞEVİ : Yemek pişirilen yer. Mevlevilerdeki adı : Matbah-ı Şerif.

MEYDANEVİ : Âyinlerin düzenlendiği büyük salon. Mevlevilerdeki karşılığı : Sema'hane.

KONUKEVİ : Misafirlerin ağırlandığı odalar. Mevlevilerdeki karşılığı : Mihmanhane .

Bu misalleri alabildiğine çoğaltmak mümkündür. Ayrıca, Bektaşilerin ve bu tarikatın diğer kolları olan Alevî, Babai v.s. nin bütün dua ve nefesleri Türkçedir. Hazret-i Hacı Bektaş'ın ve Bektaşiliğin Türk diline, Türk âdet ve geleneklerine yaptığı büyük hizmeti isbatlamak için şunu da kaydetmeliyiz ki, Çaldıran Ovasında Şah İsmail'in kuvvetleriyle çarpışan ve onları feci bir yenilgiye uğratan Yavuz Sultan Selim, şiirlerini Farsça yazıyor, karşısındaki Şah İsmail Safevî ise, öz Türkçeyle ve Hataî takma adıyla en güzel nefes ve deyişler söylüyordu.

HAYATI HAKKINDA BİLİNENLER

Hacı Bektaş'ın hayatı hakkında gene Velâyetnâmelerin rivayetine baş vurmak zorunda kalacağız. Zira, elimizde hazretin yaşantısına dair "vakıfname", "mahkeme sicilli" gibi vesikalar yoktur.

Hacı Bektaş MAKALÂT adlı bir eserin yazarıdır. Ne fayda ki, bunun aslı da elimizde yoktur. Ancak biri nazım, diğeri nesir yoluyla iki çevrisi vardır. Bunun dışındaki nasihat, telkin ve benzeri fikriyatı hep şifahîdir. Ağızdan ağıza söylenegelmiş, hafızalardan hafızalara emanet edilerek bugüne kadar ulaşmış şeylerden ibarettir.

Hacı Bektaş, hayatı boyunca bekâr yaşamış ve bekâr ölmüştür. Suluca Karahöyük'e geldiği zaman buranın havasını ve suyunu beğenerek yerleşmek istemiş ve İdris Hoca namında bir zatın evinde uzunca bir süre misafir kalmıştır. Sonradan "Pirevi" denilen dergâhın ilk çekirdeği olan Kızılca Halvet'i yaptırıp oraya geçmiştir. Hacı Bektaş'ın Suluca Karahöyükte ÇİLEHANE denilen bir mağarada kırk gün kadar tek başına yaşadığı, gönlünün ve ruhunun sesini burada dinlediği rivayet edilir. Sonraki dervişlere Kızılca Halvet, "Çile Evi" vazifesini görmüştür.

Hacı Bektaş'ın misafir olarak indiği İdris Hocanın evi, bugün dahi eski şekliyle Suluca Karahöyükte durmaktadır. Evin, kapıdan girişe göre, sol duvarı bir konkav (İç bükey) şeklini arzetmektedir. Rivayete göre, sözünü ettiğimiz duvar yıkılmak üzereyken Hacı Bektaş önlemiştir. Bu olayı Velâyetnameden aynen alıyoruz. Metne tamamen sadık kalışımızın sebebi, Velâyatnamenin dili hakkında bir fikir verebilmek içindir.

'Hazret-i Hünkâr, Kadıncık evinde öğle namazını eda ederken nagâh gördüler ki, evin bir duvarı eğilip rükûa vardı. Şöyle ki, inhidama yakın oldu. Kadıncık, bu halı göricek eyitti :

"— Hey Sultanım! Şol duvar yıkılmağa meyleyledi, Siz gelin, namazı bu canipte kılın, dedi.

Hazret-i Hünkâr; tahiyyata oturup selâm verdikten sonra, mübarek eliyle ol duvara işaret eyledi. "— Kalk ya mübarek!" dedi. Ol duvar yıkılmağa meyletmiş iken Hak sübhanehü ve taala'nın avn-ı inayetiyle ve Hazret-i Hünkârın ve lâyetiyle filhal durdu. Ve Hünkâr eyitti :

"— Kadıncık, hiç havf etme! Bu duvar kıyamete değin böylece dura, hiç yıkılmaya."

Ol evin duvarları nice kere yıkıldı, yapıldı. Ama, ol duvar hiç yıkılmadı. Erenlerin nefesi berekâtıyla hâlâ öyle durur, erenlerin nutku yerini bulacaktır vesselâm."

İdris Hoca ve eşi Kadıncık Ana, Hacı Bektaş'ın müritlerindendi, ölünceye kadar hünkârın hizmetinde kaldılar. Ne var ki, bazı ard düşünceli kişiler, Kadıncık Ananın Hacı Bektaştan gebe kaldığını ve ondan Timurtaş adlı bir erkek evlât dünyaya getirdiğini söylediler. Ve bu iddialarına — sözüm ona — bir ahlâkîlik vermek için şu iddiada bulundular : Güya, günlerden bir gün Hacı Bektaş'ın burnu kanamış. Kadıncık Ana da bu kanı içerek gebe kalmış. Gerçekte ise, böyle bir hal katiyyen vaki değildir.

Hacı Bektaş adına BEKTAŞİLİK yolunu açmış ve nizama bağlamış olan Balım Sultan, yola bekâr yaşama töresini koymuştur. Kendilerini tamamiy le yola vermiş kişiler, Balım Sultan eşiğinde kulaklarını deldirerek küpe takınırlar, böylece bütün ömürlerini Hazret-i Pîre ve onun yoluna adarlardı.

YENİÇERİLİK VE HACI BEKTAŞ

Tarihin kayıtlarına uymayan bir husus da yeniçeri ocağının Hazret-i Hacı Bektaş'ın manevî himayesinde olması söylentisidir. Bu iddia baştan başa yanlıştır. Bilindiği gibi, yeniçerilik Orhan Gazi devrinde (1326 - 1360) kurulmuştur. Halbuki, Hacı Bektaş 1271 yılında, yani Orhan Gaziden çok önce ölmüştür. Bu rivayet o kadar yaygın bir hale gelmiştir ki, İkinci Mahmut devrinde yeniçerilik lâğvedilince buna bağlı sanılan Bektaşî Dergâhları da kapatılmış, birçok Bektaşi babası ya sürgüne gönderilmiş, ya da idam edilmiştir (16 Haziran 1826). Bu olay da göstermektedir ki, Hacı Bektaş'ın hayatı tamamen bir efsane bulutu arkasında gizlidir.

Ondört yıl hizmetinde bulunan

Napolyon'un Türk Muhafızı Rüstem

Napolyon Bonapart'ın on dört yıl muhafızlığında bulunan Rüstem'in bir gravürü.

Napolyon Bonapart'ı imparatorluğunun haşmetli günlerinde çeşitli milliyetlere mensup muhafızlar korurlardı. Bu muhafızlar arasında en ünlüsü de, İmparatorun Mısır'da iken yanına kılavuz olarak aldığı, daha sonra da beraberinde Paris'e getirdiği Türk asıllı Rüstem idi. Fransız Akademisi âzalarından G. Lenotre, aşağıdaki yazısında, renkli bir şahsiyeti olan Rüstem'i anlatmaktadır.

Onsekizinci Asrın sonu, Fransa'da rejim buhranları devridir. Duruma hâkim olanlar, Malmezon yolu üzerinde at oynatmaktadırlar. İmparatorun arabasını, zafer seferleri sonunda bir çeşit ganimet olarak Paris'e getirdiği, atları üzerine abanmış, kara bıyıklı, kara tenli, başlarına türbanlar sarmış, bellerine yatağanlar takmış süvariler takip etmektedir.

İmparatorun muhafızları arasında Maltalılar, Suriyeliler, Yunanlılar, Zenciler ve bir Türk vardı. Napolyon, Fransızlara yaşattığı devrin muhasebesini düşünme fırsatı vermek yerine, pahalıya mal olmuş savaşların bu canlı hatıraları üzerinde halkın muhayyelesini işletmesini ve efsaneler yaratmasını hoş görüyor, hatta arzuluyordu.

Çeşitli milliyetlere mensup bu muhafızlar, ırklarının hususiyetleri içinde çektikleri gurbet acısı ile mütevazi görünüşlü, cana yakın, sükûti ve sessiz, fakat gerektiği anda cesur ve korumasını üstlerine aldıkları cihangir, ken dilerinin imişcesine dövüşe hazır idiler. Çoğu kadın isimleri taşıyordu : Anna, Rozet; Stefani, Nikol, Anet gibi.... Öylesine de anlaşılmaz bir dil konuşuyorlardı ki, kendilerile tartışmak boşuna idi. Herbiri canlı bir silâh deposuydu: Bir karabin, dört tabanca, bir yatağan, bir kama, bir mızrak...

İçlerinden yalnız biri ünlü idi: Rüstem. Şahane atı üzerinde daima Konsül'ün yanında giderdi. İri cüsseli değildi amma, kuvvetli ve ince bir yapısı, düzgün ve mağrur bir yüzü vardı. Üzerine aldığı vazifede, insanın köpeklerde bulunmasına zaman zaman gıpta ettiği ve her milletin atasözüne girmiş sadakatini yanıltmıyan benzerlik vardı.

BONAPART İLE İLK KARŞILAŞMASI

Rüstem, Tiflis'te doğmuştu. Beş defa esir gibi satılmıştı. Birçok şaşırtıcı maceralardan sonra Mısır'da, başarısızlığa uğramış biri olarak, yerli halktan kılavuzlar arayan İmparatora takdim edilmişti. Bonapart ile ilk karşılaşmasını kendisi şöyle anlatır :

"— Bana yaptığı ilk şey, kulaklarımı çekmek olmuştu. Ata binip binmediğimi sordu. "Evet" dedim. Kılıç kullanmasını bilip bilmediğimi sordu :

"— Evet, dedim. **Birçok defa Araplarla kılıçla döğüştüm." Elimdeki yarayı gösterdim :**

"— Çok iyi, dedi. Adın nedir?"

"— Yahya."

"— Bu bir Türk ismi. Gürcistan'da hangi ismi taşıyordun?"

"— Rüstem" dedim.

"— Türk ismi taşımanı istemiyorum. İsminin Rüstem olmasını istiyorum" (1).

İmparator, odasına gittikten sonra işlemeli, kabzasında altı iri elmas olan bir kılıçla, altın kaplamalı bir çift tabanca getirdi :

"— İşte senin, dedi. Sana veriyorum bunları..."

Aynı akşam, ceddi ve ırkı Dağıstan Türklerinin, Mısır kıt'asına hâkim olarak durduğu Memlûk Kölemen devletinin bakiyesi olan cesur ve savaşçı Rüstem, generalin yemeğinde servis yapıyor, geceyi kapısının önünde geçiriyordu.

Aradan on gün geçmişti. Gemilere binildi. Servetinden şaşkına dönen Rüstem, yine de geleceği için endişelerden uzak değildi. Fransaya doğru yol alırken, ara sıra aklına gelen kötü düşünceleri unutup arkadaşlarını neşelendiriyordu. Fakat bu neşe uzun sürmüyor, etraftan söylenenler, kaderi üzerinde onu heyecanlandırıyordu. Rüsteme, sık sık kafasını kesmek üzere Paris'e götürüldüğünü söylüyorlardı. Bu korkunç dedikodular, "Koca Çocuğu" üzüntüye garkediyordu.

Denize açıldıkları üç günden beri generali görmemişti. Huzuruna kabul edilmek istedi. Bu arzusu yerine getirildi :

"— Nasılsın bakalım Rüstem?"

"— Çok iyiyim fakat endişeliyim."

"— Niçin?"

"— Herkes Paris'e gittiğimde kafamın kesileceğini söylüyor. Bu gerçekse, hemen yapılsın; Paris'e kadar acı çekmek istemiyorum."

Bonapart kulaklarını çekti :

"— Bunları sana söyliyenler hayvan. Hiç bir şeyden endişe etme. Yakında Paris'te olacağız. Bir yığın para ve güzel kadın bulacağız."

İMPARATORUN EN GÖZDE MUHAFIZI : RÜSTEM

O günden itibaren sükûnete kavuşan Rüstem, artık rahat uyumaya başlar. General, kendisine şımarık çocuk muamelesi yapmaktadır.

Bonapart'ın sütünü temin için gemiye iki de keçi konmuştur. Vale dö şambr Fischer, her gün büyük bir kâse süt sağmakta ve bu sütten Rüstem de istemektedir. Bu sırada hergün kendisine, imparatorun çorbasından verilmektedir. O ise halinden şikâyet etmekte, sütlü kahve istemektedir. Nihayet Rüstem'in bu arzusu da yerine getirilir.

General, geminin kaptan köprüsünde gemici feneri ışığı altında kitap okumadığı akşamlar kâğıt oynuyordu. Duroc, Bessieres, La Valette kareyi tamamlıyorlardı. Bonapart kazandığında - ki sık sık kazanmaktadır - kazancını Rüstem ile paylaşıyordu.

Korsika'da birkaç gün mola verildiği sırada, intibaları hakkında Rüs-

---

(1) **Bu da Türk ismi. Metinde konuşma aynen böyle geçiyor. — S. T.**

tem'in düşüncelerini sormak lutfunda bulunan imparatora, üzüm ve incir tıkınmakla zamanını geçiren Rüstem:

"— Güzel bir memleket," der yalnızca.

General :

"— Bu birşey değil, der. Paris'e vardığımızda, oranın bambaşka olduğunu göreceksin."

Gerçek tahminleri aşar. Brumer'i geçince bulvarlarda hergün dörtnala at koşturma vardır. Konsül, arabası içindedir. Rüstem, kadife ceketi, beyaz türbanı, geniş etekleri, şahane kısrağı ile Paris'in en şık at sürücüsü olarak gezinmekte olanları hayran eder.

Her fırsatta imparator kendisini korur, para ve hediyelere boğar. Bir akşam yirmi bir oynar ve kazanır. Rüstemi çağırır. Bir eli yatağanında, diğer eli selâm verir şekilde türbanında salona giren Rüstem'e :

"— İşte kazancım!" der ve 600 frank değerinde bir avuc altını fırlatır. Bu jest üstüste iki gün daha devam eder. O'na karşı itimat sonsuzdur. İmparatorun kapısının eşiğinde yatar.

Kraliçe Hortans, kendisini eğlendirmek için portresini yapmaya kalkar. Rüstem poz verirken uyur. Güzel prenses :

"— Uyuma, der, sana şarkı söyliyeceğim."

1806 da "Koca Çocuk" matmazel Duviy'e âşık olur. Madmazel Duviy, 19 yaşında güzel bir kızdır. Fakat en geller vardır : Rüstem Katolik olmadığı için karşı konulur. İmparator aracılık yapar ve oldukça parlak bir merasimle nişan yapılır.

Rüstem, imparator için vazgeçilmez bir adamdır. İmparatoriçe ile yatakta iken yemeklerini o getirir.

KARARSIZ GÜNLER

1813 de Lepzing'de yedi Avrupa Devletinin ordularına yenilen Bonapart ile Elbe adasına gidip gitmiyeceği sorulur. Rüstem tereddüd eder. Bu sırada ortalığa Napolyon'un zehirlendiği dedikodusu yayılır. Bir sabah imparator, Rüstem'den tabancalarını ister. Endişelenen Rüstem, bahaneler ileri sürerek tabancaları geri vermez. Şaşkın bir vaziyette odasına kapanır. Bu hareketi çeşitli söylentilere yol açar. Yakınlarından birisi odasına gelir :

"— Biliyor musun Rüstem, der, gece elîm hadise vuku bulsaydı, bu cinayeti işlemek için yabancılar tarafından satın alındığına inanılabilirdi."

Bu sözler Rüstemi korkutur. Gece yarısı, herkesin uyumakta olduğu bir sırada, on dört seneden beri sadık bir köpek gibi beklediği saraydan kaçar, Paris'e karısının yanına döner. Sonra pişman olur. İmparatora Elbe yolunda refakat etmeye karar verir, fakat araba bulamadığı için gemiye yetişemez, tekrar Paris'e döner.

Üç gün içinde Paris, yirmi beş senelik tarihini silmiş unutmuştu. Yeni rejim kendisini rahat hissetmiyordu. 14 nisan gece yarısı, Rivoli sokağı kemeri altında iki gölgeden birinin diğerine kötü bir İtalyanca ile :

"— Saat yediye kadar Rüstem'i bekledim, gelmedi. Endişeliyim", dediği polise ihbar edilmişti. Bir komplodan endişeli olan polis, ayağa kalkmıştı. Ortada dolaşan söylentiye göre Rüstem, büyük yatağanı ile Taleyran otelindeki geçici hükümeti temizliyecekti. Halbuki zavallının hiç bir şeyden haberi yoktu. Bu söylenti üzerine yeni rejimle başı derde girdi. Öldürüleceğinden korkuyordu. Hayatını garanti etmeleri için bir iki eski dostu ile ilgililere yalvardı, fakat bir netice alamadı. İleri görüşlü bir memur, Paris'i terketmesini tavsiye etti. O da bu tavsiyeye uyarak Drö'ye iltica etti.

YENİ MACERALAR

"Koca Çocuk" için maceralar bitmiş değildi. Napolyon, Elbe adasından tekrar Fransa'ya dönmüştü. Rüstem, imparatora olan sadakatinden bahisle kendisinin tekrar göreve alınması için aracılar koydu. Bonapart, pişmanlıklardan anlıyor değildi. Kendisine Rüstem'den bahsetmek istiyenlere :

"— O bir alçak, diyordu. Bir daha onun adını anmayınız!"

Rüstem, imparatordan yüz bulamayınca, Fransa'da kalmak istemiyordu.

Napolyon Bonapart'ın çeşitli milliyetlere mensup muhafızlarından bir grup.

İki defa İngiltere'ye gitti. Bu yolculuklar polisi bir hayli şüphelendirmişti. Soruşturmalar yapıldı. Neticede Rüstem'in İngiltere'de fuarlarda kendisini mahallî elbiselerile teşhir ettirdiği öğrenildi. Polisler rahat nefes almışlardı. Böylesine bir adam korkulacak tiplerden değildi.

Londra'dan dönen Rüstem, Paris'ten ayrılıp Durdan'a yerleşti. Avı bol olan bu şehri çok seviyordu. Artık o güzel günlerin sözünü bile etmiyordu. Austerlitz muharebesinden bahsetmesi istenildiğinde :

"— Çok açtım; et yoktu; külde pişmiş patatesler vardı." demişti. Başka birşey hatırlamıyor, veya hatırlamak istemiyordu.

SON GÜNLERİ

Durdan sosyetesi mensupları, hiç değilse senede bir gün yemek veriyorlardı. Güzel bir yemekten sonra Rüstem, elinde imparatorun hediye ettiği asâ ile bir koltuğa yerleşip kestiriyordu. Bu ünlü asâ, Durdan'da akisler yapan bir hadise ile görünmez olmuştu: Şehirde Turgart isimli yaşlı bir imparatorluk askeri vardı. Sonraları flüt hocalığı yapmaya başlamıştı. Rüstem'i görünce Turgart'ın cinler tepesine çıkıyor ve etraftan duyulacak şekilde :

"— İmparatora ihanet etti, vatana ihanet etti, hain," diye bağırıyordu.

Bir gün bu sözlere sinirlenen Rüstem, imparatorun hediye ettiği şahane asâyı eski askerin gerisinde kırdı. O tarihten sonra da bir daha hiç sinirlenmedi ve yalnızca keyfine baktı.

Rüstem, 1845 yılında 64 yaşında iken vefat etti. Durdan mezarlığındaki kabir taşında gotik harflerle :

"Burada Rüstem Rıza yatıyor. Tiflis doğumlu, imparator Napolyon'un eski muhafızı." yazılıdır.

Çeviren : Süleyman TATAR

Tekke Musikisinde

Nevbe Çıkarma Merasimi

Yazan :
Cemaleddin Server
REVNAKOĞLU

Bayezid'de, Saraç İshak Mahallesinde, Tavşantaşı Rıfaî Tekkesinin küçük "Şeyhzade" leri, önlerinde "Mazhar" ları ile.

Tekkelerde Nevbe çıkarmak usulü, Kandil ve Bayram haftalarına mahsus olmakla beraber, asıl Nevbe vurulacağı gün, Dergâh-ı Şerifin âyin günü idi; geceleri de olurdu.

O gün veya gecede meydan Nakîbleri (Meydan hizmetinde vazifeli ve nöbetçi dervişler), Tevhidhanede, mihrab içinde veya kadınlara mahsus kafes altındaki direkler üstünde asılı duran Mazhar, Kuddûm ve Halîleleri, bulundukları yerlerinden indirirler, tozları varsa alırlar; Mazhar ve Kuddûmları, kahve ocağına götürüp ateşte ısıtırlar ve sonra hepsini bir araya getirip, Tevhidhanede muayyen bir yere koyarlardı.

Vaktaki Tevhidhaneye girilir; Kıyamîlerde her zikre başlangıç olan Salât-i Kemaliye ve onun arkasından gelen Evrad-ı Şerife, kendisine mahsus tavrı ve usulü ile bir ağızdan sonuna kadar okunup bittikten sonra Aşr-ı Şerif tilâvet edilmekte iken Şeyh Efendinin emri ve işareti üzerine, iki Nakîb, Mazhar, Kuddûm ve Halîleleri niyaz ederek (öperek) yerlerinden alırlar. Rehber vazifesi gören Sernakîb'in kendi Mazhar'ı içinde, Şeyh Efendinin Halîlesi ve onunla beraber diğer Halîleler de bulunur. Sağ ve sol kanadlardaki Nakîblerin Mazharları içinde ise, El Kuddûmları vardır.

Aşr-ı Şerîfin sonuna doğru, Mihrab'ın tam karşısında, **"Feyiz Kapısı - Feyiz Aynası"** denilen direğin önünde Niyaz'da duran (hizmet bekleyen) Sernakîb, sağ ve solunda iki Nakîb ile birlikte Tevhidhanedeki yerlerini alırlar.

Bu iki Nakîb, Sernakîb'in sağ ve solunda olmakla beraber hürmeten yarım adım da gerisinde yürürler. Adım atışlar ve bütün hareketler, fevkalâde ölçülü ve intizamlıdır. Hepsinde "emanet" ler vuruludur ve ayaklar "mühürlü" dür. (Sağ ayağın baş parmağı, sol ayağın baş parmağı üstüne hafifçe basmış şekildedir.) Ve baş daima kalb tarafına yatıktır. Belde sarılı "Şed-i Şerif" in (yün kuşağın) önden vurulan düğümlerinin saçaklı ucu, koyunlarına sokulmuştur. Tıpkı Halife takdiminde olduğu gibi (Halife'nin Şeyh'in önüne getirilmesine benzer şekilde) Nakîb'ler, **"üç selâm"** teatisine hazırlanmış durumdadırlar.

NEVBE HUTBESİ

Aşr-ı Şerif tamamlanır tamamlanmaz, öndeki baş Nakîb;

Destûr Yâ Sahib-et Tarîk-ı vel meydan

diye Nevbe'ye giriş yapılır.

Nevbe açılırken, başlangıçta hiç bir şey okunmaz, kısa kısa ara ile ve ağır "darb" usulü ile üç defa Halîle elde **"zımmm... zımmm... zımmm..."** diye vurulur ve durulur. Sonlarına doğru meselâ yarı kalbî olarak devam eden **"Hayy Allah Hayy"** zikrinde veya İsm-i Celâl'de, Nevbe'nin sürüş tarzı "Yörük" usulündedir. O zaman Halîlenin vuruş şekli değişir. Sağ Halîle, sol Halîle'ye hafifçe değer; sonra "Dümtek Usulü" ile bir yukarı, bir aşağıya gider gelir. Sağ Halîle, üstten aşağıya sıyırarak iner. Bu inişten kalbe ve kulağa hoş gelen **"zarr.. zarr.. zırrr..."** diye hazin, titrek bir ses hasıl olur. Ve yine kısa kısa duruşlar yapılır.

Zâkirlerin okuduğu Arapça kaside, "Şuul" ve İlâhilerin tavrına, temposuna göre Nevbe intizamla devam eder. Sonra da Zâkirbaşı Nevbe hutbesini okumıya başlar :

Tarik-u ricalillâh-i gaayetihil kusvâ
Ve ni'metihil uzma ve sellemetit takva
Ve zübde-tuhû terk-iz siva fî sülûkihi
Ve ketm-il meânî vettehallî anidd da'vâ
. . . . . .

Alt tarafı uzuncadır; böylece devam edip gittikten sonra Sernakîb ve yanındaki Nakîbler, bir adım ileriye atarlar ve **"Destûr!"** hitabile şunu okurlar :

Destûr Yâ eshab-en Nevbe
Destûr Yâ eshab-el fütüvve
Destûr Yâ sahibe hâzel meclis
Şeyhunâ ve melâzüna ve vesiletüna
İlâ Hazret-in Nebbiyy-il Mustafâ.

"DÖRT KUTB" A METHİYELER

Bundan sonra **"Aktab-ı Erbaa"** denilen Kıyâmî Tarikatlerin dört büyük kutbunun isimleri yad edilir. Nevbe çıkarılması, hangi Tarikate mensup Dergâhda oluyorsa, en önce o Tarikatin Pîr'i anılır. Meselâ Bedevî Tarikatinden bir Tekke ise, cenab-ı Pîr Seyyid Ahmed'ül Bedevî'den başlanır :

El-kutb-ül Alevî, Esseyd-üş şerîf-ün Nebevî
Elmaşî alâ kadem-il İysevî min nesl-i seyyidinel Huseyn
Ve hüvel kutb-ü seyyidüna Ahmed-ül Bedevî.

Hemen arkasından bütün ihvan (orada bulunan herkes) yüksek sesle ve bir ağızdan "Destûr!" derler. "Destûr" kelimesinin ikinci hecesi, ayni aheng içinde, son soluğa kadar uzatılır. Sernakîb ve Nakîbler, bir adım daha atarlar. Bu defa Gavs-i a'zam Seyyid Abdülkadir'e geçilir.

Ve bihurmeti kutb-ir Rabbani, Gavs-is samedanî
Bâz-il eşheb, elmülekkab-i biebis - Salih, Muhyiddin Abdilkadir-i Geylâni...

Yine bütün ihvan, hep beraber "Destûr!" derler; bir adım daha atılır. Bu sefer Rifaiyye Tarikatinin Pîr-i Kebiri cenab-ı Seyyid Ahmed Rifâî'nin ism-i şerifleri yad olunur :

Ve birhurmet-i kutb-id dâî
Ve lilhayrat-i sâî
Ve men etâat lehül hayr-u vessibâû
El-mülâkkab-i biebil Alemeyn
Esseyyid Ahmed-ür Rifâî!

Aynı şekilde "Destûr!" denilir, yine bir adım ileriye gidilir.

Şimdi de Aktab-i Erbaa'nın sonuncusu olan **"Disûkiyye"** Tarikati ve onun kurucusu Seyyid İbrahim Disûki söylenilecektir.

Disûkiyye Tarikati, İslâm âleminde ve bilhassa İstanbul'da en az yayılmış ve duyulmuş olanıdır. Bundan dolayı İstanbul'da ancak biri Kasımpaşa'da, biri de Üsküdar'da iki zaviyesi vardı, Onlar da, Tekkeler devrinde pek ilgi görmemişlerdi.

Disûkiyye Tarikatinin usûl ve erkânını bilenler de azaldığından bu tekkeciklerin de bazan âyin günlerinde açılmadığı olurdu.

Sırasile Dört Kutbu ve bazan da diğer Pîran'ı hürmetle anan Nevbe'nin ta'zim faslında İbrahim Disûkî Hazretleri de, şu şekilde tavsif edilirdi :

Ve birhurmet-i kutb-il hakîkî
Vel ma'den-is sıddîkî
Bürhân-il millet-i veddîn
El-mülâkkab-i biebil Ayneyn
İbn-i Ebîl Mecîd-il Mekkî
Esseyyid İbrahim-ed Disûkî !

SAZLARIN DAĞITILMASI

Dört Kutb'un herbiri böylece kendi vasıfları ile ve çok büyük saygı ile anılıp bitirildikten sonra Kur'an-ı Kerîm'den alınmış âyet-i celîle ile başlayan şu "hatîme" okunurdu :

"Ve birhurmet-i lellezîne ettebe'ûhüm bihsan-in ilâ yevmiddin... Rıdvan-ullahi Teâlâ aleyhim ecmaîn."

Şeyh efendi, bunun üzerine **"Küllühüm Rical-Allah, Yâ Sâdât şey'en illâh lehüm-ül fâtiha!"** der. Hep birden salâvatlanır **"Allahümme salli alâ Muhammedin ve âl-i Muhammed"** denilir.

Bu salâvatlama, çok yüksek sesle olur. Gulgûle halinde yapılır. Fâtiha-i Şerifeyi herkes, içinden okur. Nakîb'ler, bir hatve daha atarlar. Artık Mihrab'a yaklaşılmıştır. Sernakîb, Mihrab'a yönelmiş ve boyun kesmiş olarak Şeyh Efendiye ve dolayısile orada bulunanlara hitaben söylüyormuş gibi :

El hulefâ vennücebâ,
Vennükabâ ve nakib-ül fukarâ
Sallû alen Nebiyy!

der.

Mazhar'ın içindeki Şeyh'in Halîlesini niyâz ederek (öperek) eline alır; Şeyh Efendi'nin önünde diz çöker; dizini öper ve Halîleyi edeble kendisine teslim eder. Mazhardaki diğer iki Halîlenin birini Mihrab'ın sağında, cenah postunda oturan misafir Şeyh Efendiye, öbürünü de sol taraftaki misafir Şeyh'e, aynı hürmetle takdim eyler ve geri geri çekilir.

Sağ ve sol kanadlarda vazife gören diğer Nakîbler de, kendi Mazharları içindeki Halîleleri ve Meşâyıh'a mahsus küçük El Kuddûmlerini diğer misafir Şeyh'lere, - yaşları ve kıdemleri sırası ile - taksîm ederler. Geriye kalan Mazharları da, istiyen herkese verirlerdi. Fakat "Maksûre" de oturan Züvvar'a (ziyaretçilere) hiç bir şey verilmezdi. Zira zikre iştirak etmiyen, Nevbeye alınmazdı.

Bir müddet böylece devam eden bu taksîm ve tevdî işi dâima sağdan başlar; ona göre sıra takîb olunurdu. Usûl ve âdâb ile icra edilmesine son derece dikkat gösterilirdi. Falso yapacak, beceremiyecek kimselere, bu gibi işlerde vazîfe verilmezdi. Zâten "Meydan" da vazîfe alan Derviş veya Nakîb'in, erkân görmüş, pişmiş, yetişmiş ve hizmetten gelmiş olması şarttı.

Nevbe âletlerinin dağıtılması işi, bu şekilde tamamlanınca, Nakîbler de, kendi Mazharlarını alıp, kıdemlerine göre yerlerine otururlar.

BİRİNCİ FASIL

Sessizce geçen kısa bir duraklamadan sonra Şeyh Efendi, Tarîkatinin Pîr'i ve Maakam'ın sahibi namına "Fatihâ" eder. Bilinen şekilde salâvatlanır. Herkesin içinden okuduğu "Fatihâ" biter bitmez, Şeyh Efendi Halîleyi ağır ağır usûlü ile vurmıya başlar. Bütün herkes Şeyh Efendinin temposuna uyarak Kuddûm, Mazhar ve Halîleleri aynı şekilde ve usûlde vurmaya koyulurlar. Bu tarzdaki başlayış, üç fasla ayrılan Nevbe'nin birinci faslıdır. Tevhidhanede zikir halkasına girmiş bütün ihvan, Mazhar ve Kuddûmlerini bu tarzda vurmaya devam ederler. Bu fasılda terennüm, teganni yoktur. (İlâhî okunmaz, taksim edilmez.) Yalnız Nevbe vurulur, biraz sonra hızlanır; biraz da böyle sürer. Şeyh Efendi, faslın bir yerinde "Fatihâ" ederek Nevbe'nin bu kısmını bitirir. Tek rar salâvatlandıktan sonra herkes, Kuddûm, Mazhar ve Halîlelerini, iki dizinin önüne intizamla koyar. Şeyh Efendi baş ta, bütün Dervişler ve Zâkirler, hep birlikte Rast maakamı üzerinden yapılmış "Nevbe Salâtı"nı, - her parçasında ara vererek - ağır ağır okurlar.

"Server-i âlem Efendimiz'e binlerce milyonlarca Salât-ü Selâm olsun" manasına gelen ve Tarikat ehline mahsus olduğu için yalnız Tekkelerde okunan bu Salât şöyle idi :

Elf-ü Elf-ü Salât
Ve Elf-ü Elf-ü Salât
Aleyke Yâ Resul-Allah

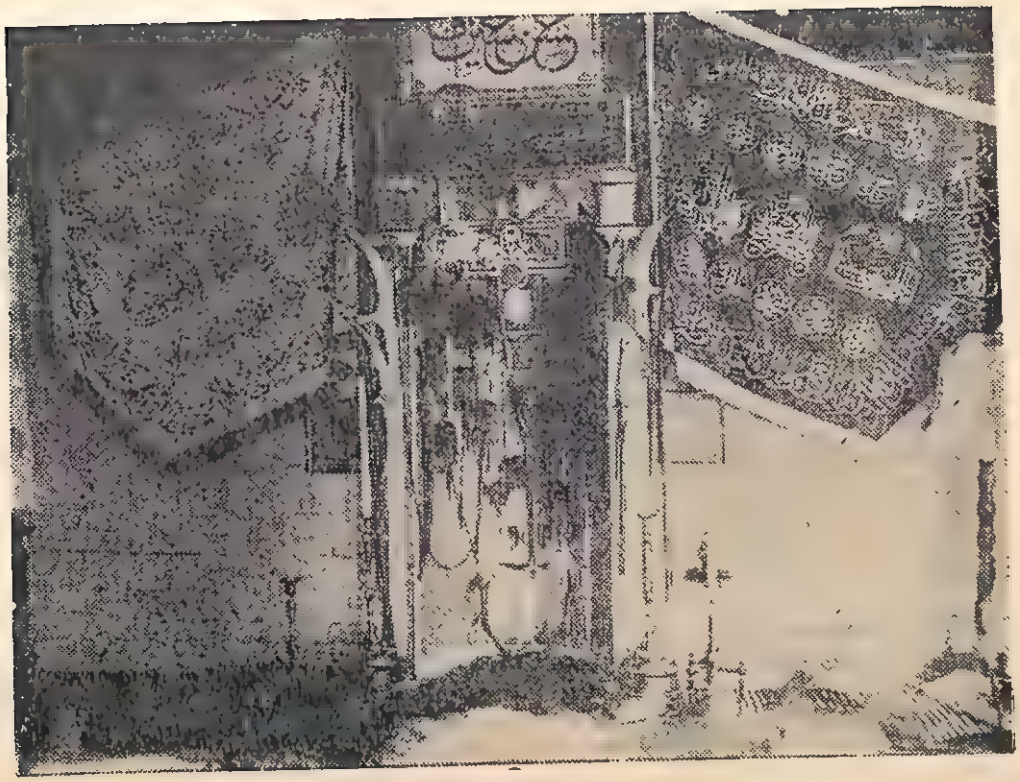

Nevbe sazlarından bir kaçını; Bürhan âletlerini ve iki yanda Tarikat "âlem" lerini (Sancak-ı Şerifleri) ihtiva eden tam "çeyizli" bir Rıfaî Mihrab'ı, bundan yarım asır öncesine ait tarihi dekorlarile.

Elf-ü Elf-ü Salât
Ve Elf-ü Elf-ü Salât
Aleyke Yâ Habîb-Allah

Elf-ü Elf-ü Salât
Ve Elf-ü Elf-ü Salât
Aleyküm Yâ Enbiya-Ullâh.

Yahud :

Yâ Seyyid-el evveline vel-âhirîn

denilir.

İKİNCİ FASIL

Buraya gelindiği zaman Şeyh Efendi ve bütün ihvan, beraberce ayağa kalkarlar. Bu kalkış, Sarayda ikindi vakti "Nevbet-i Hâkaanî" vurulduğu vakit başta Padişah, herkesin ayağa kalkmasına benzer büyük ihtiram gösterilir ve çok ihtişamlı olurdu. Hepsinin ayakları mühürlüdür, herkes baştan ayağa hürmet ve teslimiyet halindedir. Çünkü cenab-ı Server-i Kâinat'ın Mekke'den Medineye teşrifleri göz önüne getirilmekte, o saadet ve mazhariyet anları sanki yine bütün Ensar ile birlikte, ayni heyecanla tesîd ve tanzir edilmektedir.

Karşılama sırasında bütün Medine halkının, bir ağızdan inşad eylediği "Taleal bedr-ü aleyna" neşidesini veya "Kaside-i Bürde" yi, burada da aynı vecd-ü sürüru duyarak ve yaşayarak okumıya başlarlar. Bu fasıl da, yine bir müddet hızlanarak devam ettikten sonra Şeyh Efendinin Fatiha'sı ile sona erer. Salâvat getirilir. Yine herkes ayaktadır. Elinde Mazhar'ı olanlar, Mazharlarını, iki elin dört parmağı Mazhar'ın üstünde, baş parmaklar içeride ve göbeğin üzerinde olduğu halde, kemal-i hürmetle (saygı duruşu halinde) beklerler. Kuddûmlular, Kuddûm'u, sol el ile altından tutar, kayışı sağ elde bulunur, bu kayışın ucunu ufkî olarak Kuddûm'un üzerine bırakır. Bu Kuddûm, yalnız usul vurmak ve tempo tutmak içindir.

Halîlezenler, her iki Halîleyi, hemen vurmaya hazır vaziyette ellerinde tutarlar. Bunlar da Mazharlar gibi göbeğin üstünde bulundurulur. Bu sırada Zâkirbaşı, bir Münacaat, bir Na't-i Şerif veya bir "Cumhur İlâhisi" atar. Meselâ İstanbul'da "Tanta" usulü ile Bedevî âyin-i şerifi icra eden Eyyubda, İslâmbey Bedevî Dergâhında ekseriyetle okunan, Zekâi Dede'nin Rast'dan bes telediği şu ilâhi ile girilirdi :

Evliya zümresinin server-i âli himemi
Asfiyanın alem efraz-ı şeh-i muhteremi
Bahr-i feyz-i ezeli, hâsıl-ı ebr-i keremi
Mazhar-ı ilm-i ledünnî, halef-i Mürtezavî
(Ahh!) gül-i bağ-i Nebevi, Hazret-i Seyyid Bedevî

Fukarâ melceidir Türbe-i pâk-i her ân
Kubbesinde ider envar-ı kerâmet lemeân
Ehl-i dert ande bulur derde muvafık derman
Mazhar-ı ilm-i ledünnî, halef-i Mürtezavî
(Ahh!) gül-i bağ-i Nebevi, Hazret-i Seyyid Bedevî

Bazan da bunun yerine veya bundan sonra yine Rast'dan bestelenmiş Yunus Emre'nin şu ilâhisi okunurdu :

İdelim cevlân, kılalım seyran
Mest olup hayran şeyh eşiğinde
Aldım himmeti, geçtim zulmeti,
İçdim hayatı, şeyh eşiğinde.

Yunus'em el Hakk, dîdar'e müştaak
Âşıkam uşşaak şeyh eşiğinde.

Eski devrin kâmil ve ârif şeyhleri, bu ilâhinin rediflerinde geçen **"Şeyh eşiğinde"** sözü tekrar edilirken ellerile Tevhidhane kapısının eşiğini gösterirlermiş ve **"feyiz, buradadır"** demek isterlermiş.

Çünkü Dervişlik hizmetlerinde ilk önemli makam olan **"Kapı Eşiği"**, çok muhteremdir. Her zaman büyük saygı gösterilir. O kadar ki, içeriye girerken, çıkarken üzerine basılmaz; üstünden atlıyarak geçilir. Dervişler, Şeyhler, Velîler içinde, füyûzât ve fütühat'a nail olmak için, başını bu kapının eşiğine koyup sabahlıyanlar hatta o hal içinde Hakk'a göçenler, Hakk'ı bulanlar olmuştur.

ÜÇÜNCÜ FASIL
(DEMDEME FASLI)

Cumhur ilâhi'leri, zuhurata göre ayrı makamlarda ve değişik perdelerde bir kaç tane daha okunup bittikten sonra Nevbe'nin en sondaki üçüncü faslı başlar. Buna **"Demdeme faslı"** da denilir.

Yine Şeyh Efendinin ve Zâkirbaşının idaresi altında Nevbe vurmıya devam edilir. Bu da diğerleri gibi aynı usûl ve aheng içinde sürüp gider. Burada da ekseriyetle Sabâ ve Huseynî makamlarında Şuul ve İlâhîler okunur. Kıyam zikrinde olduğu gibi, perdeler yükselir ve indirilir. Sonunda yine Şeyh Efendi tarafından Fatiha edilir; salâvatlanır. İçten okunan Fatiha-i Şerifenin sonunda Zâkirbaşı tarafından **"... Ve âfinâ! Âmin!.. Velhamdü-lillâhi Rabbil âlemin"** denilerek oturulur. Bu sırada Dervişlerden vazifeli olanlar bütün Nevbe sazlarını birer birer toplarlar ve eski yerlerine intizamla koyarlar. Toplarken olduğu gibi, koyarken de her biri ayrı ayrı "niyaz" edilir.

Aletlerin toplanması işi bitince, Şeyh Efendi Tevhid-i Şerif'e başlar. Bu Tevhid-i Şerif, gayet yüksek sesle ve fakat ağır ağır, ara verilerek ve heceleri bölünerek okunur. Gulgulesi pek lâhutîdir. Bazan da Nâbi'nin, Hacc yolunda, Kubbe-i Hadra'yı görünce, kendisine sanih olan :

Sakın terk-i edebden kûy-i mahbub-i Huda'dır bu
Nazargâh-ı ilâhîdir maakam-ı Mustafâ'dır bu.

manzumesini, zâkirler okurlar; böylece zikre revnak yerirlerdi. Nevbe'nin zevke ve zuhurata göre bir, birbuçuk saat, bazen de iki saat kadar sürdüğü olurdu.

Gelecek sayıda

- **Nevbe sazları.**
- **İstanbul'un tanınmış Nevbezenleri.**

Çöken iktidarların arkalarında bıraktıkları acılar

Gurbetle ölüm günleri arasında TALÂT PAŞA

Yazan : Cemal KUTAY

— 2 —

İttihad ve Terakki'nin ÜÇ PAŞAsı, Enver, Talât, Cemal Paşalar, memleket içinde kaldıkları müddetçe Osmanlı İmparatorluğunun savaştan çekilemiyeceğini çok iyi biliyorlardı. Kendileri için malûm olan gerçek, Padişah Altıncı Sultan Mehmed Vahhidüddin tarafından sadece benimsenmekle kalmıyor, İttihad ve Terakki'nin münhasıran ÜÇ PAŞASI ile değil, bütün kadrosu ile vatanın mukadderatından el etek çekmesi düşüncelerinin hayâl olmaktan çıkabilmesinin temel mesnedi oluyordu. Bütün bu malûm duygulara rağmen, Mabeyn-i Hümayun Başkâtibi Ali Fuad Bey hatıralarında anlatır ki, Talât Paşanın memleketi terketmesinden, hatta şehadetinden sonra da adı Saray'da Padişahın DEVLET ADAMI VASFI bahis konusu olduğu zaman en çok tekrarlanan İSİM'dir.

Şöyle der Ali Fuad Bey :

"— Zat-ı Şâhanenin İttihad ve Terakki erkânı için müsbet his ve karar sahibi olmadığı cümlece malûm idi. Mehmet Talât Paşa kabinesinin sukutunu kendisi ihzâr etmişti. Müttefiklerimiz Bulgarlar ve Almanlar silâhlarını terketme kararını Bab-ı Âliye bildirdikleri zaman, Devletimizin de bu kararа iştirak edebilme emr-i vâkii önünde yapılacak ilk işin, iktidarda olan Talât Paşa kabinesinin çekilmesi olduğunu ilk defa serahat ile ifade eden Zat-ı Şâhane olmuş ve pek de kolay olmıyan bu infikâkın zaruretlerini Talât Paşaya biz

Talât Paşanın Kabri.

(Mezar taşında şu satırlar var : RUHUNA FATİHA. Dost memleket topraklarında vefat eden sabık Türkiye sadrazamı merhum MEHMET TALÂT PAŞA (Doğumu : 1876 - Ölümü : 1921.)

(Yanlış... Bir kere Talât Paşa dost memleket topraklarında VEFAT etmedi: ŞEHİD EDİLDİ. Bu cinayet işlendiği zaman da, o "dost memleket" te kızıl bir iktidar hâkimdi : Kaatili beraet ettirmek zilletini irtikâb ettiler.

İkincisi Türkiye'nin SADRAZAM'ı yoktur : BAŞVEKİL'i vardır. Talât Paşa, Osmanlı İmparatorluğumuzun SADRAZAMI idi.

Fakat, Talât Paşanın, yirmi yılı aşan zaman, gurbet ellerinde kalmış cenazesinin hangi tarihte ve nasıl şartlar içinde ülkeye geldiği düşünülürse bu hatalara şaşmamak gerekir.)

zat kendisi, Enver Paşaya ise Veliahd Abdülmecid Efendinin izah ve tebliği kararlaşmış idi. Bu mülâkatın vuku bulduğu gün, Talât Paşa, Huzur-u Hümayundan ayrıldığı zaman, odama gelmiş, teessür-ü mutlak içinde olmasına rağmen, her zamanki babacan ve samimî hâli ile vedâ etmiş idi. O anda, şahsına ve vatanperverliğine karşı hürmetle mütehassıs olduğum bu zatı bir daha göremiyeceğimi ve ancak gurbet diyârında bir Komiteci kurşunu ile terk-i dağdağa-ı hayât edeceğini nereden tasavvur edebilirdim?

Talât Paşanın müfarakatından kısa bir müddet sonra Zat-ı Şahâne beni irade eylemişti. Huzura girdiğim zaman, Sultan Vahidüddin yorgun ve düşünceli görünüyordu :

" —Kabine istifa ediyor. Evvelâ Tevfik Paşayı, iki saat fasıla ile Müşir Ahmet İzzet Paşayı davet ediniz."

emrini vermişlerdi. Henüz Damad Ferid Paşanın ismi mevzuubahis değildi. Kısa zaman sonra sadaret makamında tahtarevalli oynar gibi gidip - gelen Damad Paşa ile bir gün gayr-ı kaabil-i tahakkuk âbes bir mevzu üzerindeki görüşmesinden sonra Zat-ı Şâhane içini çekmiş :

"— Ben bu devlet-i aliyyede iki vakûr ve şahsiyete sahip vezir gördüm. Birincisi ve rakibsiz olanı Talât Paşa idi. Diğeri Tevfik Paşadır." demişti. O anda, Talât Paşanın hâyali gözlerimin önünde nümâyan oldu. Hemen, nâbecâ muameleye mâruz her kıymet için hatırlanması tabiî bergüzar beyit hatırıma geldi :

Kadrini senk-i musallâda bilip ey Bâki
Durup el bağlıyalar yaran saf saf...

Talât Paşa merhumun naaşı vatan topraklarından cüdâ ve mahrum olmak bedhatlığına da dûçar olduğu için onun naaşı önünde el de bağlıyamamış idik. Amma ismini yâd ediyor idik. Bazıları müsbet, bazıları menfi konuşuyorlardı, fakat namı ve ef'ali yâdediliyor idi."

Talât Paşanın arkasından konuşanlar, sadece Saray ve Bab-ı Âli değildi: Matbuat, politika dünyası, halk, kapanmış bir devir için düşündüklerini ortaya koyarken, hatıra gelen İLK İSİMlerden birisi, hatta en başta olanı idi..

"BIRAK SÖYLESİNLER... ONLAR BENİM VATANDAŞLARIMDIR!.."

"DÜŞENİN DOSTU OLMAZ..." Ata - Sözü, hiç şüphesiz, en sert, hatta insafsız hükmünü, POLİTİKA SAHASInda ortaya koyar. İttihad ve Terakki'nin sukutunda da böyle olmuştu. İlk acı taarruzlar, Basından gelmiye başlamıştı: Ki, bunların içine, Dünya Harbinde evine PAŞAlara verilen erzak gönderilmiş, gizli tahsisattan altınları almış, cepheye gitmeden tecil edilmiş, vatan ölüm - kalım derdinde iken huzur içinde yaşamış olanlar da katılmıştı. Bunlar arasında olup bitenleri daha iyi bilenler, kendilerinin de hiç olmazsa SUSAN ŞAHİT olarak katıldıkları hadiseler üzerindeki perdeleri pervasızca kaldırıyorlar, en ağır hükümlerle hücuma geçiyorlardı.

Hadisenin daha hazin tarafı vardı: yazılanlar ve söylenenler, sadece gazete sütunlarında kalmıyor, KİTAP haline getiriliyordu ve bunlar, vatanı terketmiş olanların adreslerine büyük bir sadakatle (!) gönderiliyordu. Gerçekler de çeşitli idi: Kimisi, yapılmış olandan dertleniyor, kınıyordu. Neden? Çünkü sukutuna rağmen İttihad ve Terakki, hâlâ, memleketin en köklü siyasî müessesesi idi. Nitekim, Millî Mücadele başladığı zaman, Anadolunun bağrındaki Müdafaa-ı Hukuk Cemiyeti, hemen hemen tamamen İttihad ve Terakki teşkilâtının İSİM DEĞİŞTİRMESİ olarak tecelli etti. İdaredeki aksaklıklar, bazı menfi unsurların işe karışması ve hatalı tedbirlere rağmen Türkiye halkının siyasî varlığının teşekkülünde İttihad ve Terakki'nin payı büyüktü.

Talât Paşa muhtelif duygularla kendisine iletilen bu yazılanları dikkatle okur, yorulduğu ve sıkıldığı zaman da Hamit Beye okuturdu. Çoğu zaman Hamit Bey, paketleri öncesinden açar, galiz, insafsız, haksız olan kısımları Paşa'ya okumak istemez, hatta imha ederdi. Bir gün Talât Paşa bunun farkına varmış, şöyle demişti:

"— Bırak söylesinler. Onlar benim vatandaşlarımdır.. Biz, az hata yapmadık. Kusurlarımız çok oldu. Bunların hangilerinin mâzinin reddedilmez mirası halinde omuzlarımıza yüklendiğini zaman

gösterecektir. Haksızlık şundandır: Zannediyorlar ki devlet bizim elimizde battı. Hayır, hayır!.. Bu çok yanlış, haksız, mesnedsiz iddiadır: Devlet, zaten can çekişiyordu. Sultan Hamid devri, gizlilikler ve kapalılıklar devridir. Hiçbir arıza ve kusur ne görülebiliyor, ne söylenebiliyordu. Hürriyetin asıl faydası, herşeyin açıkta ve ortada olmasıdır. Bu hâl, mâzinin meçhuliyeti dolayısiyle hürriyeti getirmiş olan hareket için sadece aşırı cesaret değil, kusurları omuzlamanın zaruretidir. Ama ziyan yok... Sen bana bunların hepsini oku.. Ben sana hangileri yanlış, hangileri doğru bunları bilirsinki çekinmeden söylerim. Genç adamsın. İlmin, irfanın var. Yarın memlekete döndüğün zaman sen de kalemi eline alır, hadiseleri Kalmasın Allahım âlemde hiç bir hakikat nihân temennisi ile ortaya koyarsın..."

Bir gün, Ali Kemal imzasıyla olan ağır bir ittiham yazısında, İttihad ve Terakki'nin İslâm dünyasında ihtilâl bayraktarlığı yaptığı ve bunun, müstemleke hâlinde idare edilen İslâm ülkelerinde boş yere kan dökülmesine, buraların idare eden devletler tarafından tazyiklere maruz kalmasına sebep olduğunu iddia eden satırları okuduğu zaman, Hamit Beye şunları söylemişti:

"— Doğrudur... Amma ben şahsım namına bu faaliyet ve düşüncelerimizle iftihar ederim. Eğer mümkün olup bir daha tasavvurlarımı tatbik mevkiine gelirsem de yapacağım aynen budur. Ne demek? Ben, saadet ve huzurlarını istediğim ırkdaş veya dindaşlarıma, müstakil olmanın, birleşmenin, aynı gayeler etrafında toplanmanın fazilet ve saadetini anlattığım ve bunun tahakkuku için elimden geldiği kadar çalışırsam hata mı yapmış olurum? Amma bırak bunları söylesinler ve yazsınlar... Tarih var ortada... Kinler ve gazablar sükûn bulur, hakikat o zaman daha büyük haşmetle tecelli eder..."

SANKİ İÇİNE DOĞMUŞ GİBİ...

İnsanların işgal ettiği mevkiler ne kadar yüce olursa olsun, hâdiseler ferdî olmaktan ne ölçüde çıkarsa çıksın, yine, BEKLENİLMEYEN OLAYLAR, kişilerin değil, milletlerin kaderine istikamet vermiş büyük işlerin muâmmalaşmış neticelerini basit ve küçücük tecellilerin bağrına sıkıştırır ve İBRET DERSİ oluverir!

İşte, Talât Paşanın "Her şeyi Tarihe ve akla..." emanet etme tevekkülü, hatta çâresizliği içinde olduğu o ağır ittihamın baskısı henüz acı izlerini silme-

Talât Paşa, en çok karikatürü yapılan ve bunları tebessümle karşılıyan, hatta kendisini Turb'a benzeten rahmetli üstad Cem'e :

"— Bende ne arar böyle şifa ? Şalgam da, turb da senede bir defa tarlalarından geçilmesi tavsiye edilen şifalı nebatlar!.. Ben olsam olsam ayrık otu olurum!.." diyecek kadar müsamahalı kişi idi.

Yukarıdaki klişede, rahmetliyi, DİKEN mecmuasının MEŞÂHİR KARTPOSTALLAR'ında görüyoruz.

den, Berlin'deki üç odalı apartmanın kapısı çalınmış, içeri Hind Hilâfet Komitesinin nâfiz ve meşhur şahsiyetlerinden Şevket Mehmet Ali girmişti: Teşkilât-ı Mahsusa'nın İttihad-ı İslâm hareketinde faal vazifeler ifa etmiş olan bu değerli rüknü, Talât Paşaya, o günün şartları içinde şu CESUR teklifleri getiriyordu: Paşa isterse Almanyadan ayrılabilir, İsviçre'de Ağa Han'ın mâlikânelerinden birisinde oturabilirdi, eğer arzu ediyorsa bir müddet nerede olduğunu hiç kimsenin bilmesine imkân vermeden ücra bir köşede de kalabilirdi, hatta bu mevzu üzerinde Hind Hilâfet Komitesi, İngiliz makamları ile bile temasa gelmiye hazır idiler.

Acaba bütün bunlar, Talât Paşanın ve İttihad ve Terakki'nin öteki ileri gelenlerinin hayatına kasdetme hareketini teşkilâtlandıran malûm menbaların meş'um hazırlıklarının öğrenilmiş olmasından mı ileri geliyordu? Paşa, müttefikimiz Alman hükümetinin şahsına ve arkadaşlarına karşı takındığı tavırdan öylesine meyus idi ki, bu teklifler kendisi için rahatlık ve huzur temin edebilme imkânı taşımasına rağmen müsbet cevap vermedi. Hâlinde ümitsizlik ve herşeyi kadere terketme duyguları belirmişti. Şevket Mehmet Aliye teşekkür etti. Tekliflerinden cidden duygulanmıştı. Fakat böyle yaparsa cürüm isnadını peşinen kabul etmiş sayılacağını, halbuki memleketinden ayrılırken halefi Sadrazam Müşir Ahmet İzzet Paşaya : **"— Tabiî ahvâl ve şeraitin teessüsünde ilk davete icâbet ederek geleceğini ve âdil mahkemelerin vereceği karara tevekkülle boyun eğeceğini..."** vaad ettiğini, bunun için de adresinin bilinmesine zaruret olduğunu anlattı.

Mevlânâ Ş. Mehmet Ali'nin ziyaretinden bir müddet sonra, o günlerde Hindistanda olan Ubeydullah Efendi ziyaretine geldi. Daha sonra, ölümüne kadar Beyoğlu Evlendirme Memurluğu yaparak bu neslin tanıdığı Ubeydullah Efendi, birkaç yabancı dil bilen, âlim, değerli, dost muhiti geniş bir şahsiyetti. İttihad ve Terakki'nin mensubu ve mebusu idi. Talât Paşaya hürmeti vardı. Berlin'e gelmesinin sebebi, Paşa'ya, onörünü rencide etmeden içinde bulunduğu tehlikeyi haber vermekti. Çünkü memleketten de gelen bazı ikazlar, Talât Paşanın çevresindeki tehlike çenberinin daraldığını gösteriyordu.

BRONZART PAŞANIN ZİYARETİ

Birinci Dünya Savaşında, Osmanlı Ordularında vazife almış olan Alman generalleri artık memleketlerinde idiler ve iktidara SOSYALİST adı altında kıpkızıl komünist olan kanlı papaz Erzberger geldiği için sevilmiyen, aranmıyan, istenmiyen şahsiyetler hâlinde birer köşede idiler. Kendilerinin, harb suçlusu olarak muhakeme edilecekleri söylentisi dolaşıyordu. Bu sebeple çoğu birer köşede sessiz ve ülkelerine ağır şartlar getirmiş Versay sulh nizamının ağırlığı ile yeisli, metrûk idiler.

Bunlar arasında bulunan Schliffin Fon Bronzart "Paşa", Osmanlı Orduları Umum Erkân-ı Harbiye Riyaset Müşavirliğini yapmıştı. Alman ordusunda da müstesna bir mevkii vardı, ve İstanbulda vazife almasından önce, Kayzer Vilhelm'in müşaviri idi.

Şehadetinden çok kısa bir zaman önce Bronzart Paşa, Talât Paşayı ziyarete geldi ve Paşa ile hususî olarak görüşmek istediğini bildirdi. Hamit Beyi dinliyelim :

"— Üzerinde sivil elbiseler olmasına rağmen, çehresinin hususî hatları ve hâlâ Prusyalı bir generalin hiç bir zaman terkedemiyeceği yürüyüş şekli ve hâli ile Bronzart Paşayı kapıyı açtığım zaman derhal tanımıştım. Ona, vazife başında imiş gibi hürmetle hitabımdan önce hayret eder gibi oldu. Daha sonra, gülerek, sivil kıyafeti içinde bu kadar kolay tanınmış olmasından hayret ettiğini söyledi. Üç odalı apartmanımızın tek odası, hem oturma, hem misafir kabul yeri idi. Paşa, Türkçesini unutmamıştı. Buna rağmen, söyliyeceklerinin iyi anlaşılması için benim tercüme delâletimi istedi. Ben Paşaya, General'in arzusunu anlattım. Her zamanki babacan tavrı ile gülümsedi, Bronzart Paşaya dedi ki :

"— Bugün için burada benimle beraber bulunmak, âkibetime iştirak edebilme sadakat ve cesaretidir. Bu Hamit benim evlâdımdır. Zaten saklanacak neyimiz var?.."

Bronzart Paşa, ciddî ve elemli, duyduklarını anlattı, fakat nerden duyduğunu söylemedi. Getirdiği haber, yaklaşan tehlikenin nasıl ân meselesi olduğunu ve geçen her günün felâketi mukadder hâle getireceğini açıkça ortaya koyuyordu. Paşa bunları sükûnetle dinledi. Elbette söyliyeceği çok şeyler vardı ve bu söyliyeceklerinin hakikî muhatabı da, karşısındaki Alman genaralinin mensubu ve vatandaşı olduğu ALMAN DEVLETİ idi. Fakat, o görünürdeki vurdumduymaz hâli içinde Talât Paşanın çok hassas, zaman zaman hayret uyandıran hisli bir tarafı vardı .Söyliyeceği hakikatlerin kendisine böylesine vefâ göstermiş bu askeri mustarib edebileceğini düşünmüş olacak ki, derin derin yüzüne baktı ve nemli gözlerle ona teşekkür etti; eliyle alnını işaret etti :

"— Buraya ne yazılmışsa o olacak... Biz, ezelden buna inanmışızdır. Hele bugünün şartları içinde ne yapabiliriz?"

MAHKEMEDE BRONZART PAŞA

Hadiseler, Talât Paşanın tevekkül ve çaresizlik teşhisi içinde mukadder seyrini takib etti: Talât Paşa, artık bu ülkede yakın tarihin temel olaylarına hafızalarında yer vermiş kişilerce malûm, kanlı olduğu kadar elemli şartlar içinde 15 mart 1921 de Kızıl Ermeni komitecisi Taleyiran tarafından öldürüldü. (1).

Yüreklerde korkular çöreklenmiş ve Almanya'da o günlerde iktidarda olan Sosyalist rejim, milliyetçilik hareketleriyle mümessillerine karşı düşmanca tavrını adalet mekanizmasına kadar iletmişken, Talât Paşanın kaatilini beraat ettiren Jüri önünde Bronzart Paşanın şehadeti, vefa ve medenî cesaretin gerçekten şâhaseri idi! Üzerinde, Osmanlı üniforması taşımış olan Prusyalı General, HER ŞEYİ anlattı ve söyledi! Bu sözler arasında şu cümleler de vardı :

"— Bugün sahipsiz ölü halinde topraklarımızda kalan bu büyük adama, vatanının yakın istikbalde lâyık olduğu yeri vereceğine asla şüphe etmiyorum. Bu ümidim tahakkuk etmezse fazilet ve fedakârlık hissi, ebediyen şifâ bulmıyacak bir yara alır."

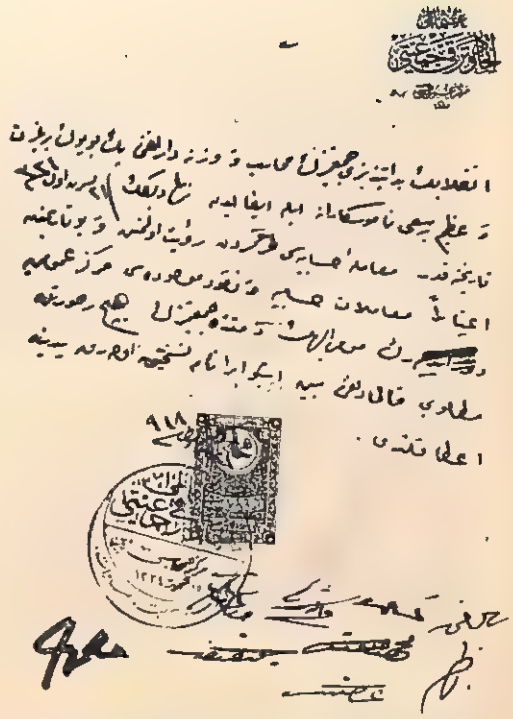

Talât Paşanın, İttihad ve Terakki'nin TECEDDÜD FIRKASI olmasından önce SON imzaladığı vesika : Cemiyetin kuruluşundan beri muhasib ve veznedarlığını - yukarıdaki vesikada kaydedildiği üzere... - büyük bir gayret ve azîm bir sây-ı nâmuskârâne ile - ifa eden Nihat Beye (rahmetli Nihad Ortaç) ibrâname... Dr. Bahattin Şakir, Dr. Nazım, Halil (Menteşe) Kemal (İaşeci Kara Kemal) Rüsuhî, Mithat Şükrü (Bleda), Beylerin imzası var. 21 ekim 1918 tarihli bu vesikadan on gün sonra, Talât Paşa, memleketi terkedecek, canından çok sevdiğine asla şüphe olmıyan vatanına, yirmi dört yıl sonra cenazesi gelebilecektir.

Türkiye tarihinin son yüz yılı, meçhullerle doludur: Hâkim kuvvetlerin ilk işi, kendisinden önceki devirlerin üzerine nisyân perdesini çekmek oldu. Amma elbet de birgün gelecek, HERŞEY açıklanacak... Çünkü bu ülkede Kahraman tanınanlarla Hain tanınanlar arasında, çoğu zaman, KIL KADAR FARK vardır!..

---

(1) **Rahmetli Talât Paşanın ülkeden ayrılması, son günleri, şehadeti ve sonrası için bâkir vesikalı iki yazı, TARİH KONUŞUYOR'un birinci ve ikinci sayılarındadır.**

Urfa'da Hazret-i İbrahim'in doğduğu rivayet edilen dergâh.

Efsaneleri ve Camilerile

U R F A

YAZAN : ERDEM YÜCEL

Mezopotamya'nın en eski kültür merkezlerinden biri olan ve ismi çeşitli efsanelere karışan Urfa'da ilk iskân, tarih öncesinin oldukça erken devirlerine kadar inmektedir.

Abu'l Farac burasının Nuh Tûfanından sonra kurulan ilk şehir olduğunu kaydeder (1). Bir başka rivayet, Hz. Eyyub'un şehrin yakınındaki bir mağarada kaldığından bahseder. Kezâ Evliya Çelebi de Hz. İsa'nın Urfayı ziyaret ederek "Dir-i Mesih" adını alan bir kilisede ibadet ettiğini ileri sürer.

Bütün bunların yanısıra, şüphesiz Urfa denilince ilk akla gelen Hz. İbrahim efsanesidir : Bu efsaneye göre Hz. İbrahim, Urfa'da hüküm süren ve çeşitli putlara tapan Nemrud kavmini, bun dan vazgeçirerek Hak yoluna getirmek için bizzat ilâhî kuvvet tarafından vazifelendirilir. Nitekim bir gün kimsenin bulunmadığı bir saatte putların muhafaza edildiği yere girerek eline aldığı balta ile biri müstesna, hepsini parçalar. Bundan sonra da baltayı kalan putun yanına bırakıp gider. Fakat halk, putların Hz. İbrahim tarafından kırıldığını anlıyarak ondan hesap sorar. Hz. İbrahim de sağlam olan putun diğerlerini kırdığını iddia eder. Bu cevap karşısında halktan birisinin o putun böyle bir şey yapmaktan aciz olduğunu söylemesi üzerine de :

"— Sizlere çok yazık, hiç bir faydası olmıyan şeylere tapıyorsunuz, bunlardan vazgeçerek bütün kalbinizle Allaha inanın" demekten geri kalmaz.

(1) **Hayat Ansiklopedisi, İstanbul 1968, C. 6, s. 3191.**

Diğer taraftan olanları duyan ve çok hiddetlenen Nemrud, derhal İbrahim'in yakalanarak yakılmasını emreder. Bundan sonra bugün "Ayn-ı Zeliha" denilen havuzun bulunduğu yere muazzam bir ateş yakılır; fakat meydana gelen şiddetli hararetten yanına yaklaşma imkânı olmayınca, tepedeki kalede kurulan mancınıklar vasıtasıyla Hz. İbrahim ateşe fırlatılır. Tam bu esnada bir mucize olur, yerden su fışkırır ve odun parçaları da birer balık halini alır.

Hakikaten bugün Urfayı yaz aylarında serinleten göldeki balıklar kutsal sayıldığından mahallî inanışa göre bunlara dokunmak yasaktır .

HİTİTLERDEN OSMANLI İMPARATORLUĞUNA KADAR..

Urfa şehrinin M. Ö. 400 - 500 yılları arasında Sümerler tarafından kurulduğu ileri sürülmektedir. (2)

Bugün prehistorik durumu hakkında pek kesin şeyler söyliyemiyeceğimiz Urfa, ilk defa, küçük Asyada siyasî bir birlik teşkil eden Hitit imparatorluğunun sınırları içerisine girmiştir. Fakat buna rağmen şehir Hititlerden ziyade Mezopotamyadaki Bâbil ve Asur imparatorluklarının tesiri altında kalmıştır.

Hititlerden Asurlulara, Asurlulardan Bâbillilerin idaresi altına giren Urfa, daha sonra Mezopotamya üzerine yürüyen Persler tarafından zaptedilmiştir. M. Ö. 400 de Büyük İskenderin Persleri mağlûp etmesine kadar geçen süre içerisinde onların elinde kalmıştır. İskenderin ölümünden sonra da bölge, anlaşma mucibince Selevkosların hissesine düşmüştür.

İslâmiyetin yayılışı sıralarında İslâm orduları tarafından zaptedilen Urfa, bilhassa Emeviler zamanında büyük önem kazanmıştır. Bu meyanda son Emevi halifelerinden Mervan II, eski Harran şehrini 744 - 750 yılları arasında merkez yapmıştır.

Abbasi devrinde ise şehir eski şaşâsını kaybetmiş olmasına rağmen gene de zamanının önemli merkezlerinden biri olma vasfını devam ettirmiştir.

Anadolu Selçukluları zamanında ise Sultan Melikşah'ın kumandanlarından Bozan, 1087 de mahallî Arap hükümdarını yenerek şehri zaptetti. (3) Haçlı seferleri sırasında Urfa, Lâtinlerin eline geçer ve onların burada kurduğu küçük devletçik, yarım asra yakın bir zaman payidar kalır. Aynı zamanda Adıyaman, Antep, Malatya ve Maraş dolaylarını da ele geçiren bu devletçik sırasıyla aslen Lâtin olan Baudoun I, Baudoun II, Jocelin I ve Jocelin II isimlerindeki dört hükümdar tarafından idare edilmiştir. Bu sıralarda aynı bölgede hüküm süren Zengiler, bunları devamlı tazyik etmişler ve neticede Urfa, 1146 yılında Nureddin Zengi tarafından zaptedilmiştir.

Bundan sonra Urfa'da 1146 - 1233 yılları arasında Beğtiğinler adında bir Türk hanedanının hüküm sürdüğü ve zaman zaman Zengilere, Eyyubîlere, Artukoğullarına ve Anadolu Selçuklularına tâbi olarak hayatlarını idâme ettirdikleri görülmektedir.

Onüçüncü Yüzyılın sonlarına doğru İlhanlılar, Urfaya kadar gelmişler, önce Hulâgû Han, sonra Timur, bölgeyi işgal etmiş ve bu arada şehir de yakılıp yıkılmıştır. Onbeşinci Yüzyılda ise Akkoyunlular ve Karakoyunlular tarafından şehir tekrar alınmış, Fatih Sultan Mehmet de Uzun Hasan'ı Otukbelinde mağlûp ederek Urfayı Osmanlı topraklarına katmıştır. Bundan sonra Yavuz Sultan Selim'in Mısır seferine başladığı 1516 da Urfa kati surette Osmanlı imparatorluğunun bir parçası olmuştur.

Urfa, Osmanlı devletine dahil edilmesiyle mimarî bakımdan süratle gelişmiş; cami, hamam, türbe, medrese ve köprü gibi yapılarla bezenmiştir.

URFA'DA TÜRK MİMARİSİ

Urfa içerisinde hâlen otuzdan fazla cami bulunmasına rağmen bunların büyük bir kısmı hatalı tamirler neticesinde orijinal karakterini tamamen kaybetmiştir. Buna rağmen hepsinin müşterek özelliği, taştan inşa edilmiş olmasıdır. Urfa Sivil mimarisinde görüldüğü gibi, bu yapılarda da kerpiç ve tuğla hiçbir

(2) **Bedri Alpay, Urfa ili coğrafyası, "Aylık Ansiklopedisi" İstanbul 1945, C. 1, s. 384.**

(3) **Sultan Melikşah bundan sonra Bozan'ı mükâfat olarak Urfa valisi yapmıştır.**

surette kullanılmamıştır. (4)

Sanat tarihi ve mimarî bakımından bugün Urfa camileri hakkında başvurulacak, yayınlanmış eserler maalesef yok denecek kadar azdır. A. Gabriel tarafından Urfadaki Ulu ve Rızvaniye Camileri hakkında bilgi verilmekte ise de (5) buradaki plânlar ve metin kısmı kısa zamana münhasır etüdler olduğundan tatmin edici olmaktan uzaktır. Diğer taraftan M. Şâni Eren'in Edebiyat Fakültesi lisans tezlerinden olan katalog çalışması hâlen bu konu üzerinde başvurulması gereken yeğane kaynaktır.

Urfa camilerinin mimarî ve tezyinat bakımından ortaya koydukları varyasyon, bunların muhtelif devirlerde değişik sanatların etkisi ile inşa edildiklerini göstermektedir. Zirâ şehir, İslâm orduları tarafından zaptedildikten sonra sırasıyla, Abbasi, Zengi, Eyyubî, Selçuklu, Karakoyunlu, Akkoyunlu ve nihayet Osmanlı hakimiyeti altına girmiş, dolayısıyla hepsinden bir şeyler alarak kendine has mimarîsini yaratmıştır. Meselâ Emeviler zamanında inşa edilen Harran Camii, tam manasıyla Şam Emeviye Camiinin başka bir örneğidir. Keza Urfa Ulu Camiin'de de Emevi mimarisinden kısmen kurtulup Selçuklu tesiri altında kaldığı bâriz görülmektedir. Bu camide gayet karakteristik Emevi ve Selçuklu unsurları bir arada, ahenkli bir şekilde kaynaştırılmıştır. Zemin plânı tam manasıyla Emevî, üst örtü sistemi ise Selçuklu geleneğine uygundur.

Ayrıca Urfa'da ilk Osmanlı ve Selçuklu mimarisinin örneklerinde sık sık rastlanılan çok kubbeli ve içerisi payeli ulu cami tipleri görülmektedir. Meselâ Halilürrahman Camii dokuz bölümlü, Pazar Camii altı bölümlü olup, bu guruba girmektedir. Diğer taraftan Ak Camii, Edirne Üç Şefereli Cami plânına örnek olarak inşa edilmiş, sadece kubbe intikalleri biraz değişiktir. Akkoyunlular zamanında yapılan Hasan Paşa Camii ise üç kubbelidir, kubbeli kısımlar arasında ikişer paye kullanılmıştır. Ayrıca Karameydan, Hızanoğlu ve Tokdemir Camileri, üzerleri tek bir kubbe ile örtülü kare mekânlı yapılardır.

Urfadaki mimarî eserlerde süsleme olarak umumiyetle renkli taş ve kabartma tezyinat görülmesine rağmen oyma şutuk dekorasyona da yer yer rastlanılmaktadır. Siyah, beyaz, pembe renkli taş tezyinat ise, bilhassa Selâhattin Eyyubî medresesinde, Rızvaniye Camii portal ve mihrabında karşımıza çıkmaktadır.

ULU CAMİ

Şehrin tam merkezinde yer alan Ulu Camiin kitabesi mevcut olmadığından inşâ tarihi ve bânisi hakkında maalesef tam bir bilgi edinemiyoruz. Fakat doğu cihetinde H. 587 (M. 1191) yılına ait Selâhattin Eyyubî tarafından yaptırtılan medreseye istinaden bu camiin bundan bir kaç yıl önce inşa edilmiş olduğu neticesine varılmaktadır.

Cami, Hz. İsa'nın havarilerinden biri için yapılmış olan Kızıl Kilise'nin yerine, onun malzemesinden istifade edilmek suretiyle inşa edilmiştir ve halen kullanılmakta olan minare de onun çan kulesidir.

Cami daha ziyade bu kilisenin avlusunda yer almıştır ve bugünkü avlunun kuzey duvarı da kilisenin kısmen ayakta kalarak zamanımıza gelebilen kalıntılarıdır.

Urfa Ulu Camii dikdörtgen bir plân göstermekte, üst örtüsünü hariçten düz damlı, sekizgen kasnaklı bir kubbe meydana getirmektedir. İbadet mekânı her bir dizide on birer tane olmak üzere iki sıra dikdörtgen paye ile birbirine eşit olmıyan üç sahn'a ayrılmıştır. Ayrıca her bir bölüm de çapraz tonozlarla örtülmüştür. Tam bir eksen üzerinde bulunmayan mihrap, iç içe sivri kemerli yuvarlak niş halindedir.

HALİLÜRRAHMAN CAMİİ

Şehrin Gölbaşı semtinde, Halilürrahman gölünün güney - batı kenarında yer alan bu cami, minare kaidesindeki bir kitâbeden anlaşıldığına göre Selâhattin Eyyubi'nin yeğeni Melik Eşref tarafından H. 608 (M. 1211) yı-

(4) **Urfa mimarisinde daima taşın kullanılmış oluşunun başlıca sebebi, şehrin civarındaki taş ocaklarının çokluğudur.**

(5) **A. Gabriel, Voyages Archéologiques dans la Turquie Oriental, Paris 1940.**

lında yaptırılmıştır.

Caminin son cemaat yeri yapılmamıştır ve bunun da sebebi kuzey duvarının hemen yanında Halillürrahman gölünün bulunuşudur.

Halilürrahman camii dıştan kareye yakın bir dikdörtgen plâna sahiptir. İç görünüşü bakımından pâyeli camileri andıran bu yapıda, merkezî kubbe tamamen dört paye tarafından taşınmaktadır. Bu dört paye ile ibâdet mekânı, üzeri çapraz tonozlar ile dokuz bölüme ayrılmıştır.

Camiin en ziyade dikkati çeken tarafı ise zamanımıza orijinal durumu ile gelebilen minaresidir. Doğu duvarının güneyinde yer alan bu kare minarenin görünüşündeki yeknesaklığı gidermek için gövdesi ufkî olarak iki kabartma friz ile üç bölüme ayrılmıştır. En üst bölümündeki at nalı kemerli ikişer pencere ise, İspanya tesirli ajimez pencerelerdir. (6)

Ayrıca camiin batı cihetinde görülen büyük eyvan ile medrese odaları da Urfa Vakıflar Memurluğundaki vakfiyesinden anlaşıldığına göre H. 1288 (1871) yılında Evkaf Müdürü Mustafa Efendi tarafından camiin tamiri sırasında ilâve edilmiştir.

KADIOĞLU CAMİİ

Urfa'nın eski şehir kapılarından Samsat kapısı civarında yer alan bu camiyi H. 1106 (M. 1694) yılında Kadızade Hüseyin Paşa inşa ettirmiştir.

Camiin ibadet mekânı payeler vasıtasıyla üç sahn'a ayrılmıştır. Orta bölümün üzeri dört payeye istinat eden merkezî bir kubbe ile örtülü olup yan mekânlarda da çapraz tonozlar yer almaktadır.

Kadıoğlu Camii'nin en ziyade dikkati çeken tarafını, portal üzerinde yer alan minaresi teşkil etmektedir.

RIZVANİYE CAMİİ

Halilürrahman gölünün kuzeyinde yer alan bu cami, H. 1129 (M. 1721) de, Akka valisi Rızvanoğlu Ahmet Paşa tarafından inşa ettirilmiştir. Son cemaat yerinden ibadet mekânına giriş kapısı alınlığında yer alan 15 beyitlik kitâbesini Şair Nabî yazmıştır.

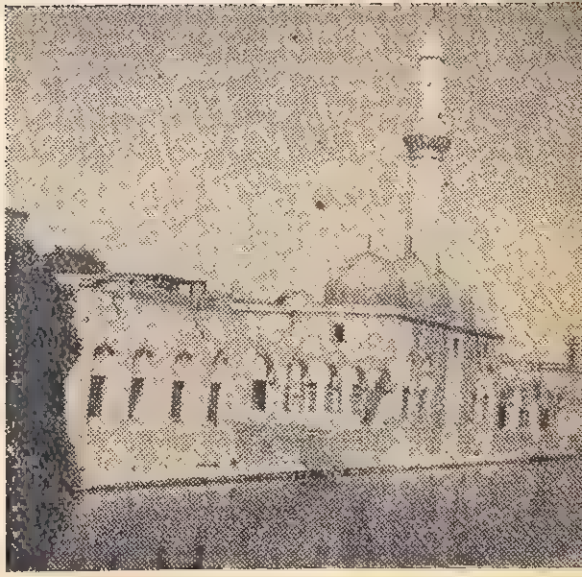

Urfa'da, Halilürrahman Gölünün kenarındaki Halilürrahman camii.

Plân bakımından üç kubbeli olan bu camiin avlusuna güney - doğudaki bir portalden girilmektedir. Siyah, beyaz ve bir yerde de pembe renkli kesme taştan yapılmış portalde, stilize bitki motifleri kabartma olarak işlenmiştir.

Camiin ibâdet mekânına giriş kapısı da, gene iki renkli kesme taş işçiliği göstermektedir. At nalı şeklindeki bu kapının iki yanında zincir motifli, başlıkları bitki şekilleri gösteren birer yarım sütun bulunmaktadır.

İbadet mekânı ise yarım payeler ile üç sah'a ayrılmıştır ve bunlardan orta bölüm, kare, yan bölümler ise dikdörtgendir. Bütün bu bölümlerin üzerleri ise kubbeler ile örtülmüştür. Mihrap, köşeli bir niş şeklinde olup yarım kubbesi çeşitli renklerde mukarnas ve stalaktitlerle süslüdür.

Urfa'da yukarıda yazdıklarımızdan başka tarihî oniki cami daha vardır. Burada hepsinin üzerinde teker teker durmamız imkânsız, olduğundan, bunların sadece isimlerini kaydetmekle yetiniyoruz : Ak Camii, Beykapısı Camii, Çakeri Camii, Dabakhane Camii, Hasan Paşa Camii, Karameydan Camii, Hızanoğlu Camii, Ömeriye Camii, Pazar Camii, Tokdemir Camii, Tüzekkan Camii, Yusuf Paşa Camii.

(6) M. Şani Eren, Urfa Camileri "Basılmamış Lisans tezi" İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1966, s. 5.

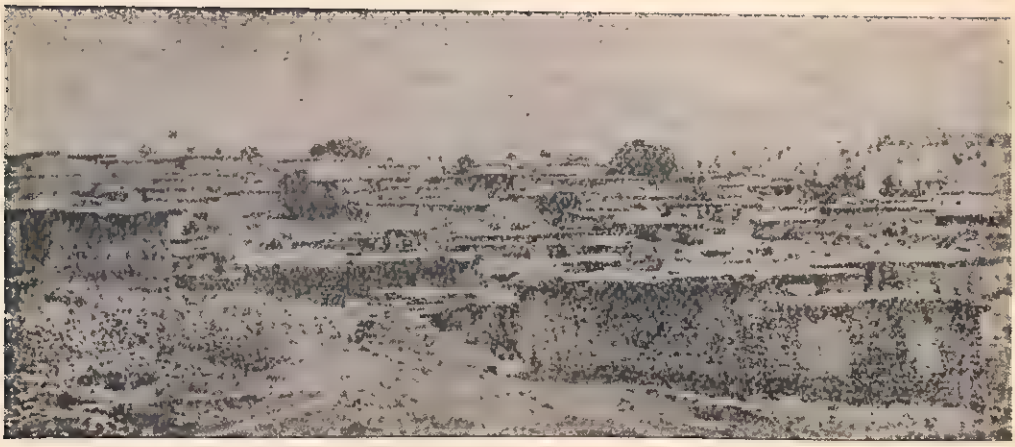

Doğu Anadolu'da birçok olaylara sahne olan İmadiye'den bir görünüş. (Sağdaki tepede görülen meşhur İmadiye kalesidir.)

Medeniyetler Beşiği

Doğu Anadolu'nun 3000 yıl öncesi

Yazan : NAZMİ SEVGEN

— 5 —

1308'de Anadolu Selçuklu devletinin çöküşünden evvel bilhassa Hakkâri bölgesi, 1127 den 1233 yılına kadar 106 yıl Musul'da hükümran olup Selçuklu devletine tabi bulunan Musul Atabeyleri (Zengiler) nin idaresinde bulunuyor, Hakkâri ağaları bunlara her yıl muayyen bir vergi veriyorlardı. Bu durum, İlhanlılar eliyle beyliğin yıkılış tarihi olan 1233 yılına kadar devam etmiştir. Ondan sonra Zengiler'in Lûlû şubesi kurulmuştur (1233). Hakkâri'deki kürt aşiret ağaları, bu iki emîrlik vasıtasiyle Selçuklular'a ve onlardan sonra gelenlere vergi ve asker veriyor, onlar namına bu bölge halkını idare ediyorlardı.

1218 yıllarında Hakkâri kürt emîrlerinin Mısır hükümdarlığına Melik Kâmil'in kardeşi Melik Fâiz'i geçirmek isteyecek kadar siyaset alanında söz sahibi olduklarını görüyoruz (Abû'l Farac, II, 499) Yine bu tarihlerde Akkâ emîri olup Zengiler'den Nûreddin II Arslan - Şah (1218 - 1219) ın amcası olan İmad ad-Din, Erbil emîri Ziya al-Din oğlu Muzaffer al-Din Kukburi'ye haber göndererek Bedr al-Din Lûlû'nın, Zengi hanedanını aldatarak saltanatı ele geçirmek istediğini bildirmesi üzerine Muzaffer al-Din, Akkâ emîrinin yardımı ile İmadiye kalesini zaptetmiştir.

Bedr al - Din asker toplayarak İmadiye'ye taarruz edip kaleyi ele geçirmiş, mevsim kış, her taraf karla örtülü olduğu için Musul'a dönmüştür. Fakat İmad al - Din şüphe ve endişe içinde bulunduğundan hâkim olduğu Hakkâri ve Zavzana kalelerine haber göndererek hazırlıklı olmalarını istemiştir. Bu olay, Zengîler'in Hakkâri bölgesine hâkim bulunduklarını göstermesi bakımından kıymetli ve ehemniyetlidir.

1219'da İmadiye kalesinin İmad al - Din Zengî'nin elinde bulunduğunu, oradan hareketle Akra (İmadiye'nin 45 Km. güney - doğusunda) kalesine gittiğini, ovadaki şehirlere hâkim olmak istediğini Abu'l Farac (II, 502) kaydediyorsa da, saltanat tarihine göre bunun İmad ad - Din Zengî değil, Zengîler'in Sincar dalından İmad ad - Din Şah - Nişan olması icap etmektedir.

Zengîler'in, Sincar ve Lûlû hanedanı arasında ötedenberi rekabet vardır. Bu sebeple halife Nâsır (1180 - 1225), Erbil emîrine elçiler yolluyarak Ferruh Şah b. Zengî b. Mevdûd b. Zengî'nin aldığı bütün kaleleri Bedr al - Din Lûlû'ye vermeyi vadederek sulhun hüküm sürmesini istediler. Fakat Âmid Diyarbakır emîri Melik Eşref bu teklifi kabul etmeyerek Musul'dan hareket etmiş, Dicle'yi geçerek Zebha Zap nehrinin kenarında bir köy olan Selimiyye'de ordugâh kurmuştur. Tesadüfen Erbil emiri Muzaffer al - Din de, Zabha'nın diğer kıyısında ordugâh kurmuş bulunuyordu. Muzaffer al - Din ona güzel sözler söyliyerek sulh yapmayı teklif etmiş, Eşref bu sözlere aldanarak teklifi kabul etmiştir. Sonra Akra emirî İmad ad-Din Zengî'yi almış olduğu kaleyi iade edinceye kadar rehine olarak yanına almış, Sinar'a dönmüştür. Kaleyi almak ve Bedr al - Din'e teslim etmek üzere adamlar göndermiştir. Bunlar, Hakkâri hududunda olan bir kale müstesna olmak üzere bunları almaya muvaffak olamamıştır. Çünkü diğer kalelerin içinde bulunanlar karşı gelmişler, teslim olmak istememişlerdir. Muzaffer al - Din, Eşref'in kardeşi Şihap al - Din Gazi'ye müracaat etmiş, o da kardeşine ricada bulunmuştur. Melek Eşref, kaleler teslim olmadığı halde İmad al - Din'i serbest bırakmıştır. Bedr al - Din bu yüzden gücenmişse de Eşref'in idaresine karşı gelememiştir.

BASKIYA KARŞI İYİ İDARE

Bu sırada Bedr al - Din, Eşref'in Tel Afra kalesini (Musul - Sincar arasında, Musul'a 70 Km.) kendisinden almak istediğini haber almıştır. Çünkü bu kale, esas itibariyle Sincar'a (buraya 70 Km.) ait bulunmaktadır. Bu yüzden, Tel Afr'ı ona devretmiş ve böylece Sincar ve Afr Eşref'e geçmiştir. İmad ad - Din ise Hakkâri ve Zavzana kalelerine sahip ve hâkim bulunmakta, buradaki halka fena muamele ederek onları kendisine hediyeler ve ağır vergiler vermeye mecbur tutmaktadır. Bu yüzden onunla yapılan andlaşmaya saygı gösterenler pişman olmuşlar, kaleyi Bedr al - Din'e teslim etmek istemişlerdir. Hakkâri ağalarının bu isteklerini haber alan Bedr al - Din, haber göndererek kaleleri kendisine teslim ettikleri takdirde onlara hiç bir zarar gelmiyeceğine dair kuvvetli andlar içmiş, bu suretle Eşref'e minnettâr olmaktan kurtulacağını bildirmiştir. Bunun üzerine İmadiye kalesi ileri gelenleri teslim olmayı kabul etmişlerdir. Fakat Bedr al - Din, Eşref'in izin ve müsaadesi olmadıkça bir şey almaya muktedir olmadığından Eşref'e haber göndererek kendisinden bir berat istemiştir.

Eşref, Hathatta adı verilen Nisibis (Nusaybin) civarında iki nehir arasındaki bölgede bulunan kaleyi vermedikçe izin vermiyeceğini bildirmiştir. Fakat Bedr al - Din İmadiye kalesini almış, kaleyi teslim edenleri umduklarından çok fazla ihsanlarla taltif etmiştir. Keyfiyeti haber alan Hakkâri, Zavzana ve diğer kalelerin sahipleri de hep birden teslim olmuşlardır. Dikkate şayan olan nokta, Suriye, Bet Nahrin, Ermenistan ve sair yerlerden gelen birçok ordular, bu kaleleri alamadıkları halde Bedr al - Din'in zekâ ve iyi idaresi sayesinde hiç bir baskı kullanmadan bunların hepsine hâkim olmasıdır. (1220 - 1221).

Abaka'nın ilhanlığı zamanında (1265-1281), İmadiye kalesinin İzz al - Din adında bir emîrin idaresinde bulunduğunu, bir kâhini Abaka'nın yanına götürmüş olmasından öğreniyoruz. 1282 olayları arasında, Hotanlı Celâl al - Din Turan'ın hazinesinden birçok altın ve mücevherler alıp götürdüğü iddia edilen Kavti oğlu Mes'ud hakkında soruşturma yapılırken, Hakkâri Emirlerinden bir Kürt Beyinin, Abu'l Farac'ın Asûr dağları dediği Hakkâri dağlarında yıllardır isyan ettiği halde Mes'ud ile barışmış olduğundan ordugâha götürülüp sekiz arkadaşı ile beraber öldürüldüğünü görüyoruz.

Türkleşmiş bir Moğol hanedanı olan Celâyirliler, İlhanlı Hakanlığının mirasına konarak Doğu Anadolu'ya hâkim olmuşlardır. 1364'de Musul Celâyirliler'e geçtikten biraz sonra bunlar Hakkâriye de hükmetmeye başlamışlardır. Celâyirliler'in üçüncü hükümdarı Celâl al - Din Hüseyin (1374 - 1382) bir taraftan Doğu İrandaki komşuları olan Muzafferîlere, diğer taraftan da Ermeniye ile

Van gölü güneyindeki memleketlere hâkim olan Karakoyunlu Türkmenleri ile savaşa tutuşmuş, fakat 1377'de Karakoyunlular'ın, Celâyirliler'le ittifakı kabul etmeleri üzerine bu mücadeleler nihayet bulmuştur. 1382'de Hüseyin'in ölmesi üzerine Celâyirli devleti iki oğlu arasında taksim olunup, Azerbeycan ile Irak A. Bahadir'e, Kürdistan'ın bir kısmı da evvelden Irak-ı Acem'e sahip olan Bâyezid'e bir yıl müddetle intikal etmiş. Hakkâri iki hudut arasında kalmıştır. Bâyezid, bugün Ağrı vilâyetine bağlı bir ilçe merkezi olan Doğu - Bâyezid'e adını veren zattır. 1388 veya 1384 yılında kardeşi sultan Ahmet tarafından esir edilerek gözlerine mil çekilmiş, bu suretle devlet birleştirilmiştir. 1384 - 1387 yılları arasında Timur'un istilâsına uğrayan memleket, birçok hadiselerden sonra 1411'de Karakoyunlular'ın eline geçmiş, bu suretle de Celâyirli devleti 75 yıl hükümran olduktan sonra. göçmüştür.

Hakkâri bölgesini, 1408'de Karakoyunlu hükümdarı Kara - Yusuf Bey (1389 - 1420)'in hâkimiyetinde görüyoruz. 1405 kışını Musul'da geçiren Yusuf Bey, ilkbaharda Akkoyunlu beyi Kara - Yülük Osman ile Mardin ve Hasankeyf arasındaki bir yerde karşılaşmış, neticesiz kalan çarpışmadan sonra taraflar arasında sulh yapılmıştır. Buradan Van gölü havalisindeki ecdad diyarına gelen Yusuf Bey, Bitlis emîri Şemseddin'in yardımiyle Van ve Hakkâri hâkimi Malik İzz al - Dîn'i itaat altına aldıktan sonra, her taraftan gelen Türkmen emîrlerinin başında olarak Avnik kalesini zaptetmek suretiyle, hâkimiyetini Doğu Anadolu'daki ülkelerinde tekrar tesis etmiştir.

Yusuf Beyin 1420'de vefatı (Erciş'te gömülüdür, fakat mezarı bulunamamıştır) üzerine yerine geçen İskender Bey (1420 - 1437) in saltanatının ilk yılları, Şahruh'a inkiyad etmiş olan Kürt Beylerini cezalandırmakla geçmiştir. Bitlis emîri Şemseddin'i bir kısım emîrlerile beraber katleden İskender Bey, Van ve Hakkâri meliki b. İzz al - Din Şir'i öldürerek ülkesini elinden almıştır.

İskender Bey, 1437'de oğlu Şah Kubad tarafından öldürüldükten sonra yerine Cihanşah (1437-1467) geçmiştir. Cihanşah, Irak müstesna olmak üzere, bütün Karakoyunlu ülkelerinin bu arada Hakkâri bölgesinin yeğâne hâkimi olmuştur. Bu hükümdar devrinde Karakoyunlu devleti bir imparatorluk mahiyetini alarak en parlak devrini yaşamış, onun ölümü ile de bu parlak devir nihayet bulmuş ve az sonra Karakoyunlu devleti ortadan kalkmıştır (1469).

AKKOYUNLU DEVLETİ

Karakoyunlular'ın yerini alan Akkoyunlular da ilk iş olarak Doğu Anadolu'ya hâkim olmuşlardır. Akkoyunlu Beyi Kara - Yülük Osman Bey (1397-1435) bu cümleden olarak Urfa'yı Döger boyundan, Kemah'ı Timur'un muhafız bırakdığı Şemseddin'den, Erzincan ve havalisini Mutahharten'in torunu Yâr - Ali'den, Çemişgezeg'i Pîr - Hasan Beyden, Harput'u Dulgadır - oğlundan, Erzurum'u Karakoyunlular'ın valisi Pîr Ahmet Bey Duharlu'dan, Mardin'i Karakoyunlular'ın şehre muhafız bıraktıkları emîr Nâsır'dan almış, bu arada Doğu Anadolu'daki Kürt Beyleri üzerine müteaddit seferler ve akınlar yaparak bir kısmını itaat altına almıştır.

Beylik, kırallık ve imparatorluk olarak 1300'den 1508'e kadar 208 yıl hükümran olan Akkoyunlu devletine nihayet veren şah İsmail Safevî, yalnız Akkoyunlu hanedanını imha ve ifna etmekle kalmamış, Akkoyunlu ulusuna ve devletine bağlı olan ve onların tarafını tutan bütün boyları ve oymakları da insafsızcasına katl-i âm etmiş, Akkoyunlular'ın kökünü kesmiştir. Şah İsmail Safevî'nin Doğu Anadolu hâkimiyeti çok sürmemiş, Yavuz sultan Selim (1512 - 1520) in 23 Ağustos 1514'de onu Çaldıran'da kahkarî hezimete uğratmasiyle nihayet bulmuştur.

Doğu Anadolu'nun Diyarbakır bölgesi, Akkoyunlulardan şah İsmail Safevî'ye geçmiş ve Osmanlı kaynaklarında yanlış deyişle "Kürdistan" olarak adlandırılan geniş mıntaka da yine Safevîler'in hâkimiyetine girmiştir. İtibari olarak 'Kürdistan" denilen bölge, Rumiye gölünden Fırat boylarına kadar uzayıp İran Azarbeycanın bir kısmiyle Doğu Anadolu'nun büyük bir kısmını içine almaktadır. Baştan başa Türkler'le meskûn olan bu bölgede dağınık olarak bir takım Kürtler de vardır. Bu Kürtler u-

mumiyet itibariyle Sünnî'dir. İşte Yavuz Selim, Çaldıran muzafferiyetinden sonra bunları hakimiyeti altına almaya karar vermiş, bu maksatla meşhur müverrih Bitlisli İdris'i, Kürt Beylerini Safevî hâkimiyetinden ayırmak için icap eden tesir ve tavassutta bulunmaya memur etmiş, o da Kürt Beylerini birer birer dolaşarak devlete karşı mutavatlarını temin eylemiştir.

Bütün Doğu Anadolu'nun tamamiyle Osmanlı hâkimiyetine geçmesi, 1516 yılının Mayıs ayında Mardin'in 18 Km. güney - batısındaki Dede - Kargın mevkiinde Diyarbakır Beylerbeyi Bıyıklı - Mehmet Paşa ile şah İsmail'in eniştesi Kara - Han'ın kumandalarındaki iki ordunun çarpışması, Safevîler'in kat'i mağlûbiyeti neticesinde temin edilmiştir. İtibari tabirle "Kürdistan" denilen bölgenin kayıtsız şartsız Türk hâkimiyetine geçmesinde ve Kürt Beylerinin devlete mutavatlarının temininde Bıyıklı Mehmet Paşa ile Mevlânâ Bitlisli İdris'in hizmetleri büyüktür.

Kürt Beylerinin devlete karşı bağlılıkları çok sürmemiş, Türk ve İran hükümetlerinden hangisi daha kuvvetli görülürse derhal o tarafa temayül ve iltihak etmeye başlamıştır. Bu cümleden olarak Yavuz devrinde itaatını bildiren Bitlis emîri Şerefhan IV, Türk tabiiyetinden ayrılıp İran himayesine sığınmıştır (1533). Bunun üzerine evvelce İran'ın Azarbeycan valisi iken Tahmasb I. ile arası açılıp Kanunî sultan Süleyman'a sığınan ve Türk hizmetine giren Ulama Paşaya Bitlis Beylerbeyliği tevcih edilmiş, Diyarbakır, Karaman ve Amasya Beylerbeyleri de Bitlis'in fethine askerleriyle katılmışlardır. Ulama Paşa, şehri muhasara ederken Şerefhan, İran'dan aldığı yardımcı kuvvetlerle yetişip Ulama Paşayı çekilmeye mecbur etmiştir. Bu vaziyet karşısında Kanunî, Vezir-i Â'zam İbrahim Paşayı Bitlis'in işgaline memur etmiştir. Paşa, Konya'ya varmadan gelen haberciler, Ulama'nın Bitlis'i zaptettiği haberini ve şehir civarında mağlûp edilen Şerefhan IV'in kesik başını getirmişlerdir. Bitlise gelen İbrahim Paşa, Ulamanın Bitlis Beylerbeyliğine nihayet vermiş ve Kürtleri memnun etmek için Bitlis Beylerbeyliğine maktül Şerefhan'ın oğlu Şemseddin III'i tayin etmiştir.

Yukarıda kaydettiğimiz gibi, Yavuz devrinden sonra Türk nüfuzundan çıkıp İran hâkimiyetine giren Kürt Beylerini birçok vaitler, çok bol ihsanlarla elde etmeye muvaffak olan İbrahim Paşa Halep'te iken Erciş, Adilcevaz, Ahlat kalelerinin anahtarlarını almıştır (1534). Halep'ten Diyarbakır'a, oradan da Azerbeycan seferine hareket eden İbrahim Paşaya yolda Van ve Avnik kalelerinin anahtarları gelmiş, keyfiyeti Kanunî Akşehir konağında haber almıştır.

OSMANLI - ACEM ÇEKİŞMESİ

1535'de Türk ordusunun Bağdat seferinde bulunmasından faydalanmak isteyen şah Tahmasb I'in tekrar Doğu Anadolu'ya girmesi, bazı Kürt Beylerinin tekrar İran hâkimiyetini kabul etmeleriyle neticelenmiş, bu arada Bitlis Beylerbeyi Şemseddin III yine o tarafa temayül etmiştir. Aynı yıl içinde, İran ordusunun hiç bir mukavemetine maruz kalmadan Tebriz'e kadar ilerliyen Kanunî Sultan Süleyman, şah kuvvetlerile karşılamadığı için avdet ederken Ahlat civarında, Bitlis Beylerbeyi Şemseddin III'in anası, Bitlis kalesinin anahtarlarını Kanuni'ye takdim ederek dehalet etmiş olduğu için oğlunun kusuru affedilmek suretiyle Bitlis mes'elesi halledilmiştir. Türk ordusunun dönmesinden sonra Azerbeycan'ı derhal işgal etmiş olan İran şahının Anadolu'ya girmesi Van kalesinin düşmesiyle neticelenmiştir.

1548'de Kanuni ikinci İran seferine mecbur kalmıştır. Bu seferin sebebi, Türklerin Avrupa'da meşgul olmalarından faydalanan İranlılar'ın Doğu Anadolu'ya yeniden sızıp başda Van kalesi olmak üzere bazı yerleri işgal ettikten başka Şiiliğin Anadolu içlerine yayılmasını temin edecek propaganda faaliyetinden geri durmamış olmalarıdır. Kanuni 1548 yılı Ağustos ayı ortalarında Van kalesi önüne gelmiş, kale bir hafta mukavemetten sonra teslim olmuştur. Kanunî'nin emriyle kale, fevkalâde tahkim edilerek kuvvetli muhafız birlikleri konulmuştur. Van, Beylerbeylik merkezi yapılmış, bu mevkie Anadolu Defterdarı Çerkes - İskender Paşa tayin edilmiştir.

Kanuni'nin Diyarbakır'a hareketini fırsat sayan İran Şahı Tahmasb I, Erciş, Adilcevaz, Ahlat ve Muş havalisine taarruz ederek katl-i âm, tahribat ve yağma yapmıştır. Bunu Diyarbakır'da haber alan Kanuni, tekrar bu bölgeye hareket etmekle beraber üçüncü vezir Ahmet Paşayı bir kısım kuvvetle önden göndermiştir. Fakat Safevîler, Ahmet Paşa kuvvetleri görünür görünmez firar ettikleri için paşa, Kanuni'ye Harput'ta mülâki olup keyfiyeti arzetmiş, Kanuni de bunun üzerine tekrar Diyarbakır'a dönmüştür (1548 Sonbaharı). Yine bu aylarda Van Beylerbeyi Çerkez - İskender Paşa, İran'ın Hoy şehrine bir baskın yapıp evvelce Türkler'in hizmetinde iken sonradan İran'a kaçarak şah tarafından Hoy Hanlığına tayin edilmiş olan Dümbüllü Hacı - Han'ı mağlûp ederek kafasını kesdirmiş, bir mızrak ucunda, Halep'te bulunan Kanuni'ye göndermiştir. Şah tarafından, Van'ın zaptına memur edilmiş olan Hacı - Han'ın akıbeti, Kanuni'yi pek memnun etmiş, İskender Paşayı taltif etmiştir.

1551 yılı Ağustos ayında İran Şahı Tah masb I, tekrar Doğu Anadolu'ya taarruz ederek Erciş ve Ahlat havalisini işgal etmiş, Van gölünün kuzey ve kuzey - batı kıyılarındaki kasaba ve köylerini ta mamiyle tahrip ve yağma etmekle beraber teslim olan Ahlat halkını kaleden çıkar çıkmaz kılıçtan geçirmiş, ayrıca binlerce kişinin kanına girmiştir.

1553 yılı yaz mevsiminde başlayan Nahcivan seferinin sonunda, Kanuni Hasankale (Pasinler) konağında (18 Ağustos 1554) orduya katılmış olan Diyarbakır ve Van Beylerbeyleriyle ordu hizmetinde bulunan Kürt Beylerine hil'atlar giydirip el öptürdükten sonra memleketlerine dönmelerine izin vermiştir. Kanunî sefere çıkarken İran'a tabi Kürt Beylerinin elinde bulunan Şehr - izor = Kerkük bölgesinin işgaline Bağdat valisi Osman Paşayı memur etmiş, o da bu bölgenin askerlikçe mühim ve kilit yeri olan Kal'a-i Zâlim kalesini muhasara etmiş, uzun süren kuşatma sırasında paşa öldüğünden yerine gelen Baltacı - Mehmet Paşanın zamanında daha fazla mukavemet edemiyeceğini anlayan Safevî kumandanı Sohrâb Bey'in bir gece kaçması üzerine kale teslim olmuştur. Bundan sonra sancağın diğer kaleleri işgal edilmiştir.

1633'de büyük bir İran ordusu Van kalesini muhasara etmiş, serdarlıkla gelen Erzurum valisi Demirkazık - Halil Paşa ile yardıma gelen Diyarbakır valisi Murtaza Paşa 30 bin kişilik ordu ile düşmana taarruz edip İranlılar'ın çekilmesini temin etmişlerdir. 1635'de Sultan Murad IV, Erivan seferinden dönerken Van'a gelip kaleyi gezmiş ve üç gün kalmıştır.

Bu tarihten sonra Doğu Anadolu'da nisbî bile olsa bir sükûn teessüs etmiştir denilemez. Harici tesir ve tahriklerle başlayan Ermeni komitacılarının tecavüzlerinden bahsedecek değiliz. Çünkü bu, başlı başına bir konudur. Bu aziz yurt parçası ilk defa 1877'de, ikinci defa da 1915'de Rus taarruz ve istilâsına uğramıştır. 6 Mayıs 1915'de Van düşmüş ve bu suretle Hakkâri bölgesi de Ruslar tarafından işgal edilmiştir. Doğu Anadolu'nun en mühim şehir ve kasabaları Ruslar'ın eline geçmiştir. Felâket devresi 2 Nisan 1918'de nihayet bulmuş, bölge düşman işgalinden kurtulmuştur.

TASARRUFLARINIZI EN VERİMLİ ŞEKİLDE DEĞERLENDİREN BANKA
TÜRKİYE İŞ BANKASI
PARANIZIN İSTİKBALİNİZİN EMNİYETİDİR

Mevduatta
yüzde
yüz!
Artış

Tasarruflarınıza..
Yüksek faiz
Çeşitli para ikramiyeleri
Esnaf kredisi

TÜRKİYE HALK BANKASI A.Ş.

Tarih — 343 (Basın : A — 20107 — 10303)

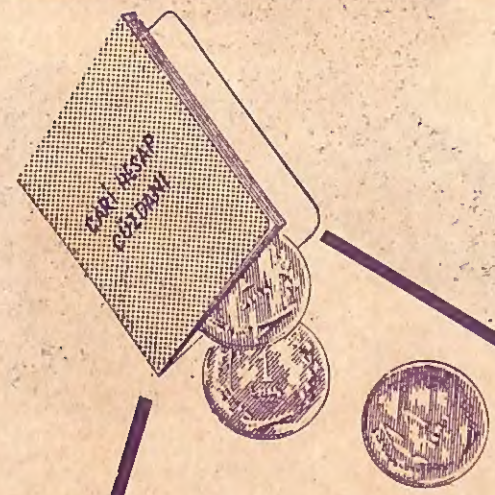

PARANIZIN EMNİYETİ
APARTMAN DAİRELERİ
VE
PARA İKRAMİYELERİ

%6,5 kadar faiz

TÜRKİYE EMLÂK KREDİ BANKASI

Tarih — 344 (Basın: A. 20155 — 10581)

HER MEVSİMDE

SİZE

Akfil

YAKIŞIR